

Nederlands Bijbelstudie Circulaire

8e jaargang nummer 3

september 1998

Tot welke kerk behoort u?

door A. Klein Haneveld, Sr; ca. 1952

Tot welke kerk behoort u? Dat is de vraag, die gewoonlijk al gauw wordt gesteld, wanneer mensen elkaar ontmoeten en tot hun vreugde elkaar leren kennen als gelovigen in Jezus Christus, als kinderen Gods. Dan klinkt het: "En - als ik vragen mag - tot welke kerk behoort U?" Vreemde vraag toch eigenlijk!

Vreemd voor mensen die instemmen met de aloude belijdenis: "Ik geloof in één heilige, algemene, christelijke kerk." Als men toch gelooft, dat er slechts één kerk is, een algemene kerk, hoe kan men elkaar dan vragen tot welke kerk men behoort? Is het dan met dat geloof eigenlijk wel helemaal in orde?

Christenen uit de apostolische tijd zouden raar opgekeken hebben, als men hun had gevraagd, tot welke kerk zij behoorden. Zij zouden de vraag niet begrepen hebben. Zij kenden - en ook het Nieuwe Testament kent - slechts één kerk: de gemeente Gods, de gemeente van Christus.

Christenen in onze tijd echter behoren in het algemeen tot twee kerken: behalve van de "algemene christelijke kerk" maken zij ook nog deel uit van

een menselijke organisatie, een "instituut", waaraan zij eveneens de naam kerk geven. Zij zijn lid van de Kerk met een grote K (zoals zij zelf zeggen), en dan ook nog van hun eigen kerk, met een kleine k.

De kerk (of gemeente), waarvan wij in het Nieuwe Testament lezen, is echter geen instituut of organisatie. Ook de zogenoemde plaatselijke kerk of gemeente niet. Gods Woord maakt geen onderscheid tussen "algemene" en

"plaatselijke" kerk. Het kent slechts één kerk, één gemeente: het lichaam van Christus. Wij lezen van de gemeente te Korinthe, te Eféze, te Jeruzalem, enz., maar deze "gemeenten" treden niet op als aparte, zelfstandige grootheden, als evenzovele "lichamen". Christus heeft slechts één lichaam; de gedachte aan méér lichamen is absurd.

Als Paulus dus aan de gemeente te Korinthe schrijft: "En gijlieden zijt het lichaam van Christus", ^{1Kor. 12:27} dan is het daaruit reeds zonder meer duidelijk, dat hij niet een aparte plaatselijke "gemeente", maar de gemeente, de algemene christelijke kerk, op het oog heeft. Dit wordt onmiddellijk bevestigd door het volgende vers, waarin de apostel kennelijk van de gehele gemeente, de christenheid, spreekt, als hij zegt:

"En God heeft er sommigen in de Gemeente gesteld, ten eerste apostelen, ten tweede profeten, ten derde leeraars, daarna krachten, daarna gaven der gezondmakingen, behulpssels, regeringen, menigerlei talen."
^{1Kor. 12:28}

De gemeente te Korinthe, waarop hij deze uitspraak toepast, is voor hem dus niets anders dan de totale gemeente, de Christenheid, de Una Sancta. Hij schrijft dan ook niet aan de gemeente *van* Korinthe (alsof dit iets aparts zou zijn), maar aan de gemeente *te* Korinthe.
Aan *de* gemeente!

Het is voor ons, die in de traditie der kerkelijke "instituten" zijn opgegroeid, eerst enigszins moeilijk om ons met deze Bijbelse opvatting vertrouwd te maken, maar de zaak zelf is zeer eenvoudig.

Een zogeheten plaatselijke gemeente in de Schrift is niet een "deel" der gemeente, zij is de gemeente zelf! Juist daarom kan zij de naam "gemeente" dragen. Dat zou niet kunnen, als zij slechts een deel der gemeente ware.

Neem als voorbeeld een of andere landelijke vereniging, bestaande uit een aantal plaatselijke afdelingen.

Zo'n plaatselijke afdeling is de vereniging niet. Zij is er slechts een déél, een af-deling van.

Zouden die af-delingen als vereniging gaan optreden, dan ware de vereniging daardoor opgelost en ontbonden.

Waar nu in de Schrift de plaatselijke bijeenkomsten der gelovigen de naam "gemeente" dragen, dezelfde naam als ook het geheel draagt, dan is hiermee bewezen, dat zulk een plaatselijke bijeenkomst als een bijeenkomst van de christenheid zelf gedacht wordt. In die plaatselijke vergadering is de hele gemeente vertegenwoordigd.

De naam "gemeente" is haar erenaam. In die naam ligt een dogmatisch waarderingsoordeel!

Tevens blijkt hieruit, dat elke vergelijking van de gemeente van Christus met een menselijke vereniging, organisatie, corporatie, onmogelijk is.

Doch er is meer.

De Schrift spreekt niet slechts van de gemeente in een of andere stad, maar ook van verschillende gemeenten - vergaderingen der christenheid - in dezelfde stad.

Wij lezen daarvan in Rom. 16:5; 1Kor. 16:19; Kol. 4:15 en Flm. :2, waar zij uitdrukkelijk "de gemeente" genoemd worden, maar ook o.a. in Rom. 16:10, 11, 14, 15 en Hand. 2:46. Zowel in Rome als in Korinthe, in Kolosse als in Jeruzalem en elders kwamen de gelovigen, vaak avond aan avond, in tal van huizen in kleine kring bijeen, niet als leden ener organisatie of vereniging, maar eenvoudig als gelovigen, als christenen, als kinderen van God. Als gemeente van Christus. Zij vergaderden in de naam van de Heer Jezus, en Christus Zelf was in hun midden. Mat. 18:20

Geen christen behoorde rechtens tot een bepaalde vergadering. Hij kon vandaag aan deze, morgen aan die vergadering deelnemen, hetzij in dezelfde stad of ergens anders. Men kwam als christenen bijeen, d.i. als gemeente. En daar een christen vanzelfsprekend christen was overal waar hij zich bevond, kon hij ook overal met gelovigen op gelijke voet samenkomen.

Men vergaderde in elke stad op tal van plaatsen; doch Zondags kwamen zoveel mogelijk allen bijeen in één vergadering, die dus enigszins als

hoofdvergadering kon worden gerekend. Dan werd het avondmaal des Heeren gevierd. Er stond echter niets in de weg, om ook in een andere vergadering "het brood te breken", of te dopen. (Om te dopen had men trouwens helemaal geen vergadering nodig. Hand. 8:36)

Elke vergadering, hoe klein ook, was gemeente. Geen enkele had voorrang boven een andere, of was aan een andere ondergeschikt. Er waren gemeenten (vergaderingen van gelovigen) overal in het rond in de hele wereld, maar ook overal in het rond in een zelfde stad. Niemand was lid van een bepaalde "gemeente". Niemand behoorde rechtens tot een bepaalde vergadering. Het waren vergaderingen van gelovigen zonder meer, geen afdelingsvergaderingen van een vereniging.

Er was geen organisatorisch verband. Men geloofde in één heilige, algemene, christelijke kerk, en men leefde uit dat geloof. Men vroeg elkaar niet: tot welke kerk behoort U? Men kon dat niet vragen; men kende maar één gemeente. Men was christen, en men vergaderde als christenen, d.i. als gemeente van Christus, hier en ginds, altijd en overal dezelfde gemeente: de christenheid. En de Heer was in hun midden.

Wat is de Kerk?

Een toonaangevend theoloog onzer dagen, Dr. Emil Brunner, merkt terecht op:

"Het vraagstuk der kerk is feitelijk het onopgeloste vraagstuk der Protestantse theologie. Eeuwenlang heeft men kerk genoemd, wat helemaal geen kerk is, en men kon dat doen, omdat men van de inhoud van dit woord geen heldere voorstelling had. Het onopgeloste kerkelijk vraagstuk, d.w.z. de vaagheid die vanouds over het protestantse kerkbegrip ligt, en de verwarring die zich achter het volgens Luther zo ongelukkig gekozen woord "kerk" verbergt, en waartoe juist dit woord telkens weer aanleiding gaf, zij vormen de diepste oorzaak van de tegenwoordige kerkelijke twisten."

Deze uitspraak van de Zwitserse theoloog heeft volle kracht ook voor de kerkelijke verdeeldheid in Nederland!

Het woord "kerk" is inderdaad wel erg ongelukkig uitgevallen. Het heeft geen vorm of kleur. Het spreekt ons niet aan. Het zegt ons niets; om de eenvoudige reden, dat het nooit in enig ander verband voorkomt.

En het woord "gemeente", dat in onze gewone bijbelvertalingen gebruikt wordt, is niets beter. Weliswaar is het niet zo volkomen vorm- en kleurloos als "kerk", omdat we het ook op ander terrein kennen, n.l. als deel van de staat: Nederland is verdeeld in duizend gemeenten. Maar jammer genoeg wijst het daarmee in een geheel verkeerde richting, en kan meehelpen om ons van de gemeente van Christus een verkeerde voorstelling te geven!

Wat is dan de kerk?

Het Griekse woord "ecclesia", waarvan kerk of gemeente de vertaling wil zijn, is helemaal geen kleurloos woord! Het heeft een zéér bepaalde betekenis. En ook slechts één betekenis: "volksvergadering".

De afleiding van het woord doet niet ter zake. Ecclesia is afgeleid van ek-kalein (ek = uit; kalein = roepen, bijeenroepen). De burgers werden namelijk door een heraut uit hun huizen bijeengeroepen ter volksvergadering. Maar de betekenis van een woord wordt uiteindelijk niet bepaald door zijn afleiding, doch door zijn gebruik. Zo verstaan wij onder "heidenen" afgodendienaars, maar naar zijn afleiding betekent het: heidebewoners! Wij moeten dus niet zeggen, dat de gemeente (ecclesia) betekent: "de uit (de wereld) geroepen".

Ecclesia is in het klassieke Grieks de naam van de regerende volksvergadering der vrije burgers in een Griekse stad. Die vrije burgers heetten "ecclètoi".

In de na-klassieke tijd, toen de Griekse steden hun onafhankelijkheid verloren hadden (dat is dus in de tijd van Christus en de apostelen), ging het woord ecclesia over op iedere volksvergadering; dus ook op een feestvierende of zelfs een oproerige volksmenigte. Maar altijd bleef daarbij de gedachte aan een volksvergadering behouden.

Nooit draagt, in het klassieke Grieks, een andere vergadering de naam ecclesia. Ook de vergadering van de leden ener vereniging niet, ofschoon zulke verenigingen bij de Grieken wel bekend waren. Men gebruikte daarvoor andere woorden. Alleen in de n-klassieke tijd wordt bij hoge uitzondering de vergadering van een vereniging wel eens ecclesia (volksvergadering) genoemd, bij wijze van beeldspraak voor een algemene ledenvergadering. In die beeldspraak blijft dan echter uiteraard de gedachte aan volks-vergadering behouden.

Het is nu volkomen begrijpelijk, waarom in de Vertaling der Zeventig (de Griekse vertaling van het Oude Testament, die enkele eeuwen v. Chr. tot stand kwam; de Septuaginta), het Hebreeuwse woord "kahal" door ecclesia is weergegeven. Immers wordt daarmee het plechtig voor Gods aangezicht vergaderde volk Israël aangeduid.

Uit het Nieuwe Testament zelf kan een en ander nader toegelicht worden. In Hand. 19:32, 39, 41 komt ecclesia driemaal voor als aanduiding van de volksvergadering der vrije stadsburgers, hetzij op wettige wijze bijeengeroepen, hetzij onrechtmatig bijeengekomen.

In Hand. 7:38 betekent ecclesia de vergadering van het Israëlitische volk in de woestijn onder Mozes.

Een consequente vertaling van het Nieuwe Testament zou dus vorderen,

dat ecclesia overal met "volksvergadering" werd weergegeven. De "gemeente" Gods is de volksvergadering Gods, de volksvergadering van Christus.

Zij is de vergadering van Gods volk, en géén vereniging, géén instituut. Hier blijkt, hoe nietszeggend het woord "kerk", en hoe misleidend het woord "gemeente" is!

Het spreekt vanzelf, dat in een Griekse vrijstaat slechts één ecclesia was: de volksvergadering van alle vrije burgers. Evenzo vanzelfsprekend bestond er, volgens het spraakgebruik van de Vertaling der Zeventig, in het Oude Testament slechts één ecclesia: de volksvergadering Israëls. En op dezelfde wijze was er, naar het spraakgebruik der eerste Christenheid, slechts één ecclesia: de volksvergadering der Christenheid.

Doch die éne volksvergadering (gemeente) vergaderde over de hele wereld op tal van tijden en plaatsen, en ook wel op hetzelfde tijdstip op méér plaatsen tegelijk.

Er is slechts één algemene kerk, slechts één volk Gods, slechts één ecclesia. Doch die éne ecclesia treedt aan de dag in talloze ecclesia's, het éne volk Gods in tal van volksvergaderingen, die alle gelijkwaardig zijn als verschijningsvormen van de éne gemeente Gods.

Het is daarbij onverschillig of er velen of weinigen, mannen of vrouwen, be-
gaafde of minder begaafde broeders

aanwezig zijn. Overal waar, en telkens wanneer, gelovigen vergaderd zijn, al zijn het er ook slechts twee of drie, in de naam van de Heer Jezus, d.w.z. zo, dat het alleen Zijn heerlijke naam is die hen samenbindt dáár is de gemeente, de Christenheid, de Una Sancta.

De beroemde ecclesia van Athene mocht in bepaalde gewichtige aangelegenheden slechts een beslissing nemen, als minstens zesduizend burgers aanwezig waren. Maar in de gemeente (ecclesia) van Christus is dat zo niet. Het kleinst mogelijke aantal broeders of zusters, dat in de naam van de Heer Jezus vergadert, geniet reeds al de voorrechten en zegeningen van de gemeente, de volksvergadering der christenheid, naar het woord des Heeren: "Waar twee of drie vergaderd zijn in Mijn Naam, daar ben Ik in het midden van hen." ^{Mat. 18:20}

Ook de kleinste vergadering van gelovigen is compleet, omdat Christus Zich in hun midden bevindt, Die immers alles is in allen. ^{Ef. 1:23}

Dat de volksvergaderingen der christenheid in dit opzicht verschillen van de volksvergaderingen der Griekse steden van weleer, vindt haar oorzaak in het bovennatuurlijk karakter van het christendom.

Maar dit doet niets af aan de gedachte dat er toch slechts één gemeente (ecclesia) is, al vergadert die gemeente misschien op duizenden plaatsen tegelijk.

Het bovennatuurlijk karakter der Kerk

Er heeft een verborgen werk Gods plaats in het hart van iedere zondaar, die in Jezus gaat geloven als zijn Heiland en Verlosser. Het levende Woord van God, dat hij door het geloof in zijn hart opneemt, doet er nieuw leven ontkiemen; hij wordt wederom geboren. ^{1Pet. 1:23-25}

Dit is een werk van de Geest van God, zoals Jezus aan Nicodemus verklaarde. ^{Joh. 3} Letterlijk zei de Heer tot hem: gij moet van boven geboren worden. Het nieuwe leven, dat een christen bezit, draagt een bovennatuurlijk karakter. Het is van bovenaardse, Goddelijke oorsprong. Hij is "uit God geboren". ^{Joh. 1:13}

Dat leven behoort niet tot de geschapen dingen als behorend tot de oude schepping; het wordt er in Joh. 1:3, 4 nadrukkelijk van onderscheiden. Al wat geworden is, is door het Woord geworden; maar in het Woord was leven: ongeschapen, eeuwig leven, en daarom Goddelijk in zijn natuur. Dat leven was niet in de eerste Adam. Adam was een levende ziel door Goddelijke inblazing. Het was, of is, ook niet in enig mens. Ook niet in de gelovigen, al bezitten zij het wel. "God heeft ons het eeuwige leven gegeven, en dit leven is in Zijn Zoon." ^{1Joh. 5:11}

Het is in Hem als bron; het stroomt op bovennatuurlijke wijze door het geloof, door de Heilige Geest, in onze harten. De bron is echter niet in ons, maar in Hem. Indien dit leven in ons

was, zouden wij het kunnen verliezen; nu het in Hem is kan dit niet. "Die den Zoon heeft, die heeft het leven; die den Zoon van God niet heeft, die heeft het leven niet." ^{1Joh. 5:12}

Van de engelen lezen wij niet, dat zij het leven hebben in de Zoon van God. Zij bezitten scheppingsleven. Christenen echter hebben eeuwig leven in de Zoon, en zijn daardoor deelgenoten der Goddelijke natuur. ^{2Pet. 1:4}

Wij houden vanzelfsprekend geen ogenblik op schepselen te zijn; nochtans bezitten wij hetgeen boven de oude schepping uitgaat: eeuwig, leven in Jezus Christus, de Zoon van God. Wij zijn uit God geboren. Wij zijn kinderen van God.

Dit Goddelijk leven in de gelovige heeft besturing nodig. Door wie moet het bestuurd worden? Door hemzelf? Door een of andere menselijke (kerkelijke) instantie? Het antwoord kan niet twijfelachtig zijn. Goddelijk leven kan alleen maar worden bestuurd door God zelf. Als het waar is, dat de opgestane en verheerlijkte Christus ons leven is geworden, ^{Kol. 3:4} dan kan en mag dat leven ook alleen maar door Christus worden bestuurd. Het moet, om zo te zeggen, door Hem worden geleefd. Met het oog daarop heeft Hij Zijn Geest, de Geest van God, in onze harten uitgestort. Door die Geest woont Christus zelf in ons. ^{Joh. 14:17, 18} Christus is alles en in allen. ^{Kol. 3:11}

Daarom zijn grote en kleine vergaderingen der christenheid (gemeente),

óók de allerkleinste, alle gelijkwaardig ten opzichte van elkaar.

"Want waar twee of drie vergaderd zijn in Mijn naam, daar ben Ik in hun midden." ^{Mat. 18:20}

Geen Kerk-recht

De verhoogde Heiland wil de zijnen hier op aarde leiden en besturen. Dit is Zijn onvervreemdbaar recht. Wie over Gods kinderen wil heersen, wie dwingende macht over hen wil uitoefenen, treedt in de rechten van Christus, en schuift Hem terzijde. Heel duidelijk is in dezen Rom. 14, vooral vers 4 en vers 9 tot 12.

De Heer Jezus is de goede Herder, Die Zijn eigen schapen ieder bij name roept. ^{Joh. 10:3} Ook de zwakste gelovige wordt niet door Hem vergeten. Ook de zwakste gelovige is in staat Zijn stem te horen en te herkennen. Hij zou geen gelovige zijn indien hij de stem van Jezus niet kende: de stem die hem eens uit de duisternis riep tot Gods wonderbaar licht. ^{1Pet. 2:9}

Hij kent die stem, zoals een kind de stem van zijn vader herkent uit duizend andere, zoals een hond de stem van zijn baas, zoals ieder schaap de stem van zijn herder kent.

De schapen volgen de stem van de goede Herder, "omdat zij Zijn stem kennen; maar een vreemde zullen zij voorzeker niet volgen, doch zullen van hem weglopen." Waarom? Omdat zij weten, wat slechte man hij is, en met

wat slechte voorstellen hij komt? Neen, maar eenvoudig "omdat zij de stem der vreemden niet kennen". Eenvoudig, omdat zij in zijn stem niet de welbekende stem van de Herder herkennen. ^{Joh. 10:5} Pas zodra zij die stem herkennen, kunnen en mogen zij volgen.

Kan het leven der gelovigen dan aan kerkelijke rechtsregelen worden gebonden? Kan dat leven geprest worden binnen de perken van een kerkelijke rechtsorde?

Het aardse, natuurlijke leven kan door rechtsregelen worden bestuurd, en moet dat ook. Een geordende menselijke samenleving is niet denkbaar zonder dat op allerlei terrein de onderscheidene rechten en verplichtingen over en weer formeel worden vastgelegd. Recht heet dan alles, wat in overeenstemming is met de tevoren vastgestelde rechtsorde. In een bepaald concreet geval kan dat wel wezenlijk onrecht zijn; zoals de Ouden zeiden: *summum jus summa injuria*: het hoogste recht is het hoogste onrecht. Maar een rechtsorde is nu eenmaal niet anders mogelijk. Alleen op die wijze kan haar onpartijdigheid, haar objectief karakter, en daarmee haar onwraakbaar gezag blijven gehandhaafd.

De kerk van Christus echter behoort niet tot deze wereld. Zij heeft haar eigen leven; een Goddelijk, bovennatuurlijk leven. De verheerlijkte Christus zelf bestuurt haar door Zijn Geest;

zij is feitelijk niets anders dan de openbaar-wording, de manifestatie van Zijn leven in Zijn verlost volk hier beneden. Het leven der kerk aan rechtsregelen te willen onderwerpen is daarom met het wezen der kerk in strijd.

"Kerk-recht" is een contradictio in terminis, een tegenspraak in het woord zelf. "Kerk" en "recht" sluiten elkaar uit. Invoering van kerkrecht tast het wezen der kerk aan. Met het wezen van de staat, van het maatschappelijk leven, is rechtsorde in volkomen overeenstemming; met het innerlijk wezen der kerk is zij in even flagrante tegenspraak. Het recht behoort tot het leven in deze wereld, de kerk is geestelijk, is bovenaards en bovennatuurlijk, is hemels. De kerk is het tegendeel van een rechtsinstituut; zij is een levend organisme in de volle zin van het woord; het levende lichaam van Christus, bezielde en bestuurd door de inwonende Heilige Geest.

Daarom zegt de apostel: "Indien gij dan met Christus de eerste beginzelen der wereld zijt afgestorven, wat wordt gij, gelijk of gij in de wereld leeft, met inzettingen belast? Want gij zijt gestorven, en uw leven is met Christus verborgen in God." ^{Kol. 2:20; 3:3} Rechtsordeningen behoren tot de beginselen der wereld.

Een Christen die zich aan inzettingen onderwerpt, welke ook, verloochent praktisch het leven dat hij heeft in Christus, en daalt af tot de lagere trap

van het "leven in de wereld".

Hij brengt zichzelf weer in slavernij onder de beginselen der wereld, in plaats van vast te staan in de vrijheid, waartoe Christus hem heeft vrijgemaakt. Gal. 4:3; 5:1

Hij laat zich weer opsluiten binnen de perken van een schaapskooi, in plaats van te luisteren naar de stem van de goede Herder en Hem te volgen, die de zijnen doet "ingaan en uitgaan (in vrijheid!) en weide vinden." Joh. 10:9

Voor het wettisch gezinde hart is dit moeilijk te verstaan. Maar het Woord van God laat toch aan duidelijkheid niets te wensen over, en de Geest van God bevestigt de juistheid en heerlijkheid van deze beginselen aan het hart dat in oprechtheid de Heer wenst te dienen.

De fout is, dat men de "plaatselijke kerk" is gaan zien als een zelfstandig geheel, hetwelk men aan rechtsregelen moest binden, in plaats van die vergadering van gelovigen in de naam van Christus, hoe groot of hoe klein ook, te erkennen als een vergadering van de gemeente: ene heilige algemene Christelijke kerk.

Binden en Ontbinden

Sommigen menen Schriftuurlijke grond voor een zekere rechtsorde te vinden in de woorden van de Heer:

"Al wat gij op de aarde binden zult, zal in de hemel gebonden wezen; en al wat gij op de aarde ontbinden zult, zal in den hemel ontbonden wezen."

Mat. 18:18

Zij lezen feitelijk alsof er staat: al wat, gij op de aarde binden zult, zal overal op aarde gebonden zijn, enz. Wat dan verklaard wordt als: een besluit (dikwijls ter excommunicatie), door één vergadering van gelovigen genomen, moet door alle andere vergaderingen op aarde als ook voor haar rechtsgeldig worden erkend. Met andere woorden: wie in één vergadering wordt uitgesloten, is het rechtens ook in elke andere. Natuurlijk vraagt dit "kerkrecht" dan onmiddellijk verdere uitbouw: wil een andere vergadering daar niet naar handelen, dan mag zij niet langer als "vergadering des Heeren" worden erkend M.a.w. zij wordt in haar geheel eveneens geëxcommuniceerd! Dat ook dit, evenals ieder ander kerkrechtelijk systeem, in voorkomende gevallen tot ernstige scheuringen moet leiden, is duidelijk.

Al dergelijke rechtsordeningen brengen ons op het terrein van de "beginselen der wereld". Of zijn soortgelijke systemen niet ook in het wereldse leven denkbaar, en worden zij daar niet gevonden?

De waarheid is, dat in Mat. 18 helemaal geen vergaderingsbesluit wordt gevonden. Anders toch had er moeten staan: "Al wat de gemeente bindt, enz." Men leze zelf de tekst in het verband.

Vergaderingen van gelovigen nemen geen "besluiten". Zij stellen niets vast, noch eisen van anderen erkenning van genomen besluiten.

Ieder christen moet zichzelf laten regeren door het Woord van God; hij mag niet zonder meer handelen krachtens besluit van anderen. Ieder afzonderlijke christen is geroepen de halsstarrige zondaar ^{Mat. 18:15-17} te mijden als iemand, die door zijn zondigen vanzelf tot een niet-christen ("heiden en tollenaar") is geworden. Dat een vergadering door haar besluit een christen tot een niet-christen of omgekeerd, door hem weder aan te nemen, een niet-christen tot een christen zou kunnen maken, is ongerijmd! In dit hele verband is alleen van bestraffing doch met geen woord van een vergaderingsbesluit sprake. Iedere christen beslist, naar aanleiding van de feiten, voor zichzelf hoe hij moet handelen.

Dat staat er duidelijk: "Zo zij hij u als de heiden en de tollenaar." Dit "u" is enkelvoud, geen meervoud. In de gewone spreektaal dus "jou", en niet "jullie".

Het gaat in deze geschiedenis ook niet om persoonlijke benadeling of belediging, zoals de Statenvertaling doet voorkomen in vs. 15: "indien uw broeder tegen u zondigt". De zaak ligt veel ernstiger: "Indien uw broeder zondigt". (Zie de vertaling van het N.B.G.) Het is hetzelfde geval als in Gal. 6:1.

De woorden "tegen u" in vs. 15 zijn blijkbaar later bijgevoegd, omdat men na de insluiping van kerkrechtelijke ideeën het enkelvoudige "u" in vs. 1 niet meer begreep, en dit verklaren wilde. Doch de tekst zelf is volkomen duidelijk: "hij zij jou als de heiden en

de tollenaar". En onmiddellijk daarop: "Al wat jullie (d.w.z. ieder voor zich, en niet als corporatief gemeentebesluit") op de aarde binden zult, enz." En dan betekent "binden" en "ontbinden" niet uitsluiten, en toelaten, maar geoorloofd, of ongeoorloofd verklaren, en dat in algemene zin. ^{Vgl. Mat. 16:19}

Er staat dan ook niet: al wie, maar: al wat gij binden zult. Het binden en ontbinden slaat niet op personen, maar op zaken of handelingen.

Zo verstonden de discipelen het, tot wie de Heer sprak. De schriftgeleerden dier dagen verklaarden telkens bij hun wetsonderwijs: Sjammai bindt..... Hillel ontbindt..... (Sjammai en Hillel waren twee beroemde rabbi's, die kort tevoren leefden; Hillel was de grootvader van Gamaliël. ^{Hand. 5:34}

En zo komt de uitdrukking ook voor in Oud-Christelijke geschriften (In de Pseudoclementinen; ca. 200 AD). De gehele bevoegdheid van de bisschop (opziener) om vast te stellen wat in de gemeente zedelijk geoorloofd of ongeoorloofd is, wordt daar samengevat in de uitdrukking: binden en ontbinden.

De hele zaak is dus glashelder. Ieder christen "bindt" of "ontbindt" voor zichzelf in elk voorkomend geval. Van rechtsbevoegdheid tegenover de anderen is geen sprake. Hoe kan het ook anders? Ieder christen beproeft, door de in hem wonende Geest van God, voor zichzelf, wat de wil des Heeren is. ^{Rom. 12:2}

Christus zelf leidt en regeert hem, en hij kan en mag alleen maar doen zoals hij voor zijn Meester kan verantwoordelijk zijn.

Is het mogelijk, dat er een recht bestaat, om de een of andere beslissing, die ergens genomen is, aan de gemeente als Gods beslissing op te dringen?

Is het mogelijk, dat een leer dáárom voor een valse leer moet worden gehouden, omdat de een of andere vergadering of de een of andere instantie in die zin uitspraak heeft gedaan?

Is het mogelijk, dat een christen door ál zijn medebroeders over de ganse aarde voortaan als een niet-christen moet worden beschouwd, met wie álle omgang verboden is, omdat een bepaalde vergadering van gelovigen hem heeft uitgesloten?

Zodra vaststaat dat niet mensenvoerwoord doch Gods Woord alléén in de gemeente regeren mag, staat het ook vast, dat er geen macht noch ambtsinstelling in de christenheid mogelijk is, die rechtens bevoegdheid tegenover de gemeente kan verlenen. Gods Woord wordt niet als zodanig herkend aan de een of andere vorm, doch alleen aan zijn innerlijke macht. De christenheid (d.w.z. ieder christen) mag alleen dát woord volgen, dat zij krachtens innerlijke vrije instemming als Gods Woord erkent. Slechts aan het zakelijk gerechtvaardigde, waarlijk van Gods Geest afkomstige woord bewijst zij gehoorzaamheid. Daarom kan er in de gemeente generlei rechtsbevoegdheid bestaan.

Hoe men zich tegenover de zondaar te gedragen heeft, is geen zaak van de (corporatieve) "vergadering" of "gemeente" die in dezen een rechtsgeldig besluit neemt, maar is de zaak van ieder christen afzonderlijk.

De christenen te Thyatira namen tegenover de profetes Izébel niet allen dezelfde houding aan, en ontvingen dienovereenkomstig ook een verschillende beoordeling van de leer. ^{Op. 2:20-24}

De schuldige uit 2Kor. 2:6 (of dat de bloedschender uit 1Kor.5 of een ander geweest is, doet nu niet ter zake) was door het merendeel der Korinthiërs, maar niet door allen berispt.

Duidelijker dan hier kan het niet uitgesproken worden, dat die terechtwijzing - al geschiedde ze waarschijnlijk wel in een vergadering - niet namens of dóór die vergadering (als rechtsgemeenschap), maar door de afzonderlijke gelovigen werd toegediend.

Ook in 1Kor. 5:1-5 is het de apostel zelf, die de tucht uitoefent, als hij zich in de geest in de vergadering der Korinthiërs verplaatst en "met de kracht van onze Heer Jezus Christus", d.w.z. met de hem persoonlijk gegeven kracht handelt. Van een tuchttoefening door een corporatief handelende "vergadering" is hier evenmin sprake als in een soortgelijk optreden van Petrus tegen Ananias. ^{Hand. 5}

Ieder afzonderlijk christen kan (ja moet, als het geval er toe ligt) de ander als een niet-christen de gemeenschap weigeren, of ook hem als ie-

mand, die van God vergiffenis heeft ontvangen, de gemeenschap weder toestaan. Nog omstreeks het midden der 3e eeuw hebben afzonderlijke Christenen als zodanig van deze bevoegdheid zelfs tegenover een bisschop (Cyprianus) gebruik gemaakt! En Cyprianus antwoordde met dezelfde maatregel.

Het is de afzonderlijke christen, die geroepen is, zich in liefde bezig te houden met wie in zonde gevallen is en hem terecht te brengen; hij bezoekt hem niet namens de "gemeente" of de "vergadering" of de "broeders", maar handelt eenvoudig in de naam des Heeren. Gal. 6:1; Mat. 18:15

Ieder christen heeft de bevoegdheid, en naar de mate van de in hem wonende Geest van God ook de macht, "te binden en te ontbinden", zonden te vergeven en te houden. Mat. 18:18; Joh. 20:23

Of dat dan ook geldig zal worden voor de gemeente, zal nader moeten blijken. Het komt er maar op aan of zijn oordeel, als het oordeel van een profeet of een ander met geestesgaven toegerust persoon, door de instemming die het in ruimere kring vindt, zich als oordeel der christenheid en daarmee als oordeel Gods zal doorzetten. De afzonderlijke christen weigert of schenkt zijn gemeenschap, en daarmee, indien zijn oordeel als normatief beschouwd wordt, ook de gemeenschap met de gemeente. Hij handelt in de naam van God, en niet in de naam van de een of andere corporatie.

De Regering der Kerk

Dat de kerk, het volk van God, onder de heerschappij van God en daarmee van Christus staat spreekt vanzelf. De vraag is echter: hoe regeert Christus Zijn gemeente?

Door een stelsel van inzettingen?

Door middel van een of andere institutionele vorm?

Neen, maar door de Heilige Geest, die in iedere gelovige woont.

Gods oude volk Israël werd geregeerd door een stelsel van inzettingen. Daar heerste recht en wet. Daar was een door God gegeven institutionele vorm. Israël was een theocratie, een Godsregering. De gemeente echter, het nieuwtestamentische volk Gods, is een geestelijk volk, wedergeboren tot een bovennatuurlijk, Goddelijk leven. Daarom kan zij geen theocratie zijn. Althans niet in de gewone zin van het woord: formeel gesteld onder recht en wet. Ook is zij geen eigenlijke Christocratie.

Eenmaal zal op deze aarde een Christocratie, een Christusregering, worden aanschouwd. Bij Zijn wederkomst in heerlijkheid zal de Heere Jezus Zijn heerschappij over Israël en de volken aanvaarden. Dan zal van Sion de wet uitgaan.

De gemeente echter wordt niet geregeerd door middel van rechtsordeningen, maar door de in haar wonende Geest van God. Men zou haar een Pneumatocratie, een Geestesregering, kunnen noemen.

Aan het slot van Efeze 1 lezen wij, dat God Christus gemaakt heeft tot Hoofd boven alle dingen, boven alle overheid en macht en kracht en heerschappij; hij heeft alles onder Zijn voeten gesteld. Als zodanig zal Christus eens Zijn heerschappij uitoefenen. Maar God heeft Hem ook, in veel dieper en heerlijker zin, als Hoofd gegeven aan de gemeente, die Zijn lichaam is, d.w.z. die door de inwonende Heilige Geest organisch met hem verbonden is tot een levend organisme. Ef. 1:22; Kol. 1:18

Handelingen 15 kan ons leren, hoe geschillen besproken en "besluiten" genomen werden in de gemeente. Er is vrijheid van spreken; ^{Vs. 5} ieder heeft het woord. "Veel verschil van mening" wordt openbaar. ^{Vs. 7}

Dan staat Petrus op en herinnert aan het geval van Kornelius, wat zichtbaar indruk maakt. De hele vergadering wordt stil en luistert verder naar wat Paulus en Barnabas te verhalen hebben.

Vervolgens spreekt Jakobus en neemt de conclusie, waarmee allen instemmen. Hij doet dat niet als voorzitter (wat hij niet is), maar onder de leiding van de Heilige Geest. Daarom heet het straks in de brief: "Het heeft de Heilige Geest (spreekende bij monde van Jakobus) en ons (die instemmen niet het door Jakobus gesprokene, omdat wij daarin Gods Geest erkend hebben) goed gedacht."

Er wordt niet gestemd. De gemeente is geen democratie (volksregering). Zij is een pneumatocratie. De beslissing

werd genomen door Jakobus, die haar uitsprak; men kan óók zeggen: door de gemeente, die met die uitspraak instemde. Maar feitelijk geschiedde ze door de Heilige Geest.

Zulk een beslissing bezat geen rechtsgeldigheid. "Indien gij u hiervoor (afgodenoffer, enz.) wacht, zult gij wel doen", zegt de brief. Alleen maar een aanbeveling dus; geen rechtsgezag of -dwang.

Lange verhandelingen zijn geschreven over het karakter van dit zgn. Apostelconvent en de daar genomen besluiten. Zij hadden in de pen kunnen blijven, indien men slechts ingezien had, dat het een vergadering was van *de* gemeente, de Una Sancta, gelijkwaardig aan alle andere vergaderingen der christenheid. Een "besluit" van zulk een vergadering is niets anders dan een "goed vinden" door allen, nadat de Heilige Geest door profetenmond Zijn gedachten heeft kenbaar gemaakt.

Precies zo ging het in de vergadering te Antiochië, die Barnabas en Saulus uitzond in hun evangeliearbeid. Het was een vergadering van slechts vijf broeders; nochtans een vergadering van de gemeente. ^{Hand. 13:1} De Heilige Geest maakte Zijn wil bekend bij monde van één der profeten ^{Vs. 2} en allen gaven hun instemming te kennen, symbolisch, door hun handoplegging. ^{Vs. 3} De Heilige Geest zond de beide broeders uit; ^{Vs. 4} de anderen "lieten hen gaan". ^{Vs. 3}

Precies zo ging het ook bij de aanstelling van ouderlingen of opzieners. Zij werden niet, met gesloten stembriefjes, gekozen door de gemeente (democratie!) maar aangesteld door de Heilige Geest. ^{Hand. 20:28} Hoe? Doordat een met de Geest begaafde broeder hen "aanwees", met instemming van de hele gemeente.

Zo deden Paulus en Barnabas in de steden van Lycaonië. ^{Hand. 14:23}

Zo deed Titus op Kreta. ^{Tit. 1:5}

Zo deed ook Timotheus. ^{1Tim. 5:22}

Niet de gemeente wees hen aan; maar een broeder met profetische gaven. Daarom vinden wij ook de eigenschappen, waaraan een aan te stellen opziener behoort te voldoen, niet opgesomd in enige brief aan de gemeente, maar in particuliere brieven aan Timotheus en Titus. ^{1Tim. 3:2-7; Tit. 1:6-9}

De gemeente erkende slechts de aanstelling, stemde er mee in.

Niet alle ouderlingen werden aangesteld. Hun aanstelling kon alleen plaats hebben, als zij aan de gestelde voorwaarden voldeden. Ook werden zij nooit eerder aangesteld dan nadat zij reeds vrijwillig de arbeid onder de schaapskudde Gods hadden opgenomen.

Ouderlingen zijn eigenlijk alle oudere gelovigen; het woord presbyteros betekent "oudere". Er loopt een scheidslijn door de gemeente tussen ouderen en jongeren, tussen hen die pas bekeerd en die reeds langer op de weg zijn. Natuurlijk is die lijn niet

scherp bepaald, maar ze is er. Vergelijk 1Pet. 5:1 en 5. Petrus vermaant alle "ouderen", uit vrije beweging (dus niet krachtens een of andere aanstelling) de kudde Gods te gaan hoeden, en de "jongeren" om zich aan de ouderen te onderwerpen. Van de ouderen mag immers verwacht worden, dat zij de "herders en leraars" ^{Ef. 4:11} der gemeente zullen zijn. Doch alleen als zij aan de door Paulus opgesomde voorwaarden voldeden, konden zij worden "aangesteld". Na zulk een aanstelling werden zij ook opzieners genoemd.

Deze aanstelling ging gepaard met de schone symboliek der handoplegging; zij was hun tot steun in hun zware dienst en een aansporing om te volharden. Vergelijk wat de handoplegging betreft 1Tim. 4:14 en 2Tim. 1:6.

Ouderlingen of opzieners waren derhalve geen ambtsdragers ener (corporatief gedachte) "plaatselijke gemeente". Zij traden op als leden van het lichaam van Christus; zij handelden, evengoed als apostelen of profeten, in de naam van Christus krachtens door Hem verleende Geestesgaven. En dat overal waar zij zich bevonden.

(Ouderling = presbyteros = priester; Opziener = episkopos = bisschop. Een bisschop en een priester in de Roomse kerk is dat niet maar in zijn woonplaats alleen, doch in alle Roomse kerken over de hele wereld. In menig opzicht vindt men in de Roomse kerk de versteende vormen terug van wat eens Geest en leven was. Doch aan de

fossiele structuur is de oorspronkelijke levensvorm nog te herkennen! Ouderlingen en diakenen alleen voor "plaatselijke gemeenten" is Protestantse dwaling.)

Tenslotte geschiedde ook de aanstelling van "diakenen" op dezelfde wijze als van ouderlingen. In Hand. 6 worden zij met instemming der gemeente aangesteld door de apostelen. Zij werden "gekozen", maar deze keuze geschiedde niet bij meerderheid van stemmen (democratie!), doch door profetenmond, en dus door de Heilige Geest.

Dat diakenen kerkelijke armverzorgers zouden zijn, is Protestantse dwaling. (Diaken in de Roomse kerk zijn heel wat anders dan armenverzorgers.) "Diakonos" betekent dienaar. Zij verrichten allerlei diensten in de gemeente, waarvan "armenzorg" er één kan zijn.

De gemeente heeft "opzieners" en "dienaren". ^{Fil. 1:1} Tussen die twee bestaat een zekere tegenstelling. Opzieners hebben een regerende functie, omdat zij de gave hebben om te leren. ^{1Tim. 3:2; 5:17; Tit. 1:9}

Dienaren hebben als zodanig deze gave niet, zoals blijken kan uit 1Tim. 3:8-13, waar hun eigenschappen worden opgesomd, en uit Hand. 6:3.

De kerk van Christus wordt "geregeerd", d.w.z. organisch bestuurd door de Heilige Geest. De verantwoordelijkheid voor die regering ligt in han-

den van de dragers der geestesgaven onder de broeders (apostelen, profeten, evangelisten, leraars). ^{1Kor. 12, Ef. 4} Maar verder ook in de hand van allen, omdat allen dezelfde Heilige Geest hebben. Een regering door middel van een formele rechtsorde tast het wezen der kerk aan.

Het Lichaam van Christus

De beginselen, in de voorgaande bladzijden aangeduid, worden op de treffendste wijze samengevat in de beeldspraak van de apostel Paulus, die we reeds een paar maal te berde brachten: De gemeente is het lichaam van Christus en daarmee geen organisatie maar een levend organisme.

Er is nog een andere beeldspraak in de Bijbel, die van een levend organisme spreekt: het beeld van de wijnstok en de ranken. ^{Joh. 15}

Zo'n plantenlichaam met zijn onderscheidene delen vormt een levenseenheid. Ook het menselijk lichaam is een levens-eenheid, maar wordt bovendien bewoond door de levende menselijke geest.

Reeds vóór de uitstorting van de Heilige Geest, toen Jezus nog op aarde was, zei Hij tot Zijn discipelen: "Ik ben de wijnstok, gij zijt de ranken".

Het nieuwe leven in hen zou de vrucht zijn van het woord, dat Jezus tot hen had gesproken. ^{Joh. 15:3} Het was geloofsvlees.

Na de Pinksterdag van Hand. 2, de eigenlijke geboortedag van de gemeente, is deze levens-eenheid tevens

een Geestes-eenheid: het lichaam van de verheerlijkte Christus, bewoond en bestuurd door de Heilige Geest.

Een gelovige, die vanuit de droevige kerkelijke verwarring oog heeft gekregen voor deze wonderlijke schepping Gods, kan onmogelijk langer "lid" blijven van enig kerkelijk instituut. Institutionele vormen verhinderen de vrije werkzaamheid van de Heilige Geest. Zij dwingen het levend organisme in een knellend keurslijf van kerkelijke bepalingen, en belemmeren de normale functionering der door God gestelde organen. Zij verzwakken de persoonlijke verantwoordelijkheid der gelovigen tegenover Christus, maken inbreuk op hun rechtstreekse afhankelijkheid van de Heilige Geest, en verstikken daardoor het normale Geestesleven. De Geest wordt er door bedroefd en uitgeblust, en het wezen der kerk aangetast. Ieder christen, die zich in een kerkelijk instituut begeeft, snoert zichzelf daardoor af van het lichaam van Christus. Hij schaadt zichzelf en anderen, omdat het kerkelijk instituut, wel verre van, zoals men vaak zegt, een openbaring van het lichaam van Christus te zijn, die openbaarwording juist verhindert. En van de juiste functionering van dat lichaam hangt toch feitelijk alle zegen af!

Rechtsbegrippen hebben helaas reeds vroeg ingang gevonden in de Christelijke kerk. Op het einde der eerste eeuw na Christus zijn reeds de eerste sporen waarneembaar. Geest en leven werden ál meer ingeruild tegen dode

juridische vormen, totdat in de 2e helft der 4e eeuw de institutionele rijkskerk ontstond. En zo werd eeuwenlang kerk genoemd, wat helemaal geen kerk was.

Doch náást deze institutionele schijnkerk, bleef ook de eeuwen door de ware kerk, het lichaam van Christus, zich openbaren in eenvoudige samenkomsten van gelovigen, die met elkaar spraken over de dingen, die hun dierbaarder waren dan het leven, terwijl de Heer in hun midden was.

Zij komen in de kerkhistorie voor onder allerlei benamingen, doch noemden elkaar meestal "broeders".

En ook waar gelovigen elkaar ontmoeten in ellende en verdrukking, daar vielen veelal, zij het ook tijdelijk, de institutionele vormen weg. Russische verbanningsoorden, zowel als Duitse concentratiekampen kunnen daarvan getuigen. Zulke samenkomsten waren de zichtbare openbaring van het onzichtbare lichaam van Christus. Vaak gesymboliseerd in de gemeenschappelijke avondmaalsviering.

De scheuringen in de christenheid komen daaruit voort, dat men aan de gemeente, aan het leven der christenheid met God, een rechtsorde heeft opgelegd. Immers het ogenblik komt, het moet komen, en het komt telkens opnieuw, dat een deel der gelovigen de handhaving van dit kerkrecht in een bepaald geval ziet als onrecht voor God - *summum jus summa injuria* - en zich derhalve om des gewetens wil van dat "recht" moet losmaken. Het kan

dan weer niet uitblijven, dat de anderen hen deswege als "scheurmakers" kwalificeren, welke betiteling zij bitter gegriefd van de hand wijzen. Zo is er verontwaardiging over en weer, de harten zijn pijnlijk gewond, en de scheur wordt breed en diep. Maar bij alle wederzijdse verwijten ligt de eigenlijke oorzaak in het kerkrecht zelf, dat over de gewetens wil heersen en daarom met het wezen des christendoms: de persoonlijke leiding van iedere gelovige door de Geest van God, in onverzoenlijke strijd is.

Hierdoor wordt verklaard, waarom er zovele oprechte, diepernstige kinderen Gods worden gevonden, die praktisch zo goed als alleen staan. Van de zijde der institutionele kerk worden zij aangemaand tot terugkeer, tot onderwerping en gehoorzaamheid. Maar zij kunnen niet, omdat het een gehoorzaamheid aan menselijke rechtsvormen zou betekenen, en derhalve óngehoorzaamheid aan Christus. Wee hun, als zij over hun gewetensbezwaar heenstappen, en uit behoefte aan broederlijke gemeenschap of anderszins naar het kerkrechtelijke systeem terugkeren. Zij zullen gewaar worden, dat zij deze stap gedaan hebben ten koste van de vrede en het geluk hunner ziel. Die prijs is te hoog, broeders!

Doch het is niet nodig alleen te blijven staan. En ook niet goed voor God. Zoek de gemeenschap met kinderen Gods die met u als zodanig willen vergaderen in de naam van de Heer Je-

zus, en ge zult ervaren, al zijt ge slechts met twee of drie, dat Christus met ál Zijn zegen in uw midden is!

En nu, een enkel woord tot u, mijn geliefde broeders en zusters, die pleegt te vergaderen in Zijn naam, zonder kerkelijk instituut. Bedenk welk een ontzettend zware verantwoordelijkheid op ons rust. Wij hebben aan de wereld, vooral ook aan de kerkelijke wereld om ons heen, te tonen dat onze Heer Jezus Christus genoeg voor ons is in elk opzicht. Dat inderdaad Christus het Middelpunt onzer samenkomsten is. Dat daar is de ondubbelzinnige leiding van Zijn Heilige Geest. Dat de bevrijding van de knellende institutionele vormen ons gebracht heeft tot een veel meer volkomen overgave en toewijding aan de zaak van de Meester, en dat Zijn dienst ons harts-tochtelijk verlangen en onze hoogste vreugde is. Wees tot het uiterste op uw hoede tegen de heerszucht van uw eigen hart, en respecteer het recht van iedere broeder om in vrijheid Jezus te volgen.

Wee ons, als "kerk-christenen" op hun beurt óns zouden kunnen vragen: tot welke vergadering behoort u? Dat zou bewijzen, dat onze "vergaderingen" tot rechtsbegrippen ontaard en dus aan institutionele "kerken" gelijk waren geworden. Mocht ooit die vraag ons gesteld worden, dat wij dan naar waarheid kunnen antwoorden: onze samenkomsten zijn vergaderingen van:

de éne heilige algemene Christelijke Kerk.

Het Chiliasme in het licht der historie (5)

door Ds. Harry Bultema (1919)

F. Het Chiliasme in Nederland gedurende de laatste eeuw

1. Het chiliasme van het Reveil

Door het Reveil verstaan we de godsdienstige opwekking, zoals die nu ongeveer een eeuw geleden zich onder de hogere standen in sommige hoofdsteden van Nederland openbaarde. Deze godsdienstige herleving bracht daar te lande zowel als elders ook een herleving mede in de leer der laatste dingen, of beter gezegd, in het leven bij de toekomst des Heeren. Het eschatologisch karakter van het Reveil is het meest duidelijk sprekende van heel deze beweging. Het verklaart ons drie andere eigenschappen van het Reveil nl. het minder kerkelijke, het minder vaderlandse en het meer dichterlijke dan de Scheiding.

Het minder kerkelijke. Het gaat niet aan om het Reveil eenvoudigweg onkerkelijk te noemen, zoals soms gedaan wordt. Doch waar de mannen der Scheiding veelal wilden terugkeren naar Dordt, daar gingen de mannen van het Reveil meer vooruitgrijpen naar de toekomst. Waar de Scheiding zich veelal angstvallig vastklemde aan de kerk-idee ten koste van de rijks-idee, daar gold juist het omgekeerde van het Reveil. Bij de mannen van het Reveil, met name voor Da Costa, was de Kerk dezer bedeling een

embryo (ongeboren zaad), dat eerst bij de wedergeboorte aller dingen geboren zou worden.

Ook het minder Vaderlandse wordt ons verklaard door het eschatologisch karakter van het Reveil. De eschatologie toch was misschien nergens minder ontwikkeld dan in Nederland, in weerwil van de reusachtig dogmatische arbeid der vaders. De Nederlandse volksaard schijnt niet gunstig te zijn voor de vruchtbare beoefening der laatste dingen. In elk geval heeft de eschatologie van Engeland, Zwitserland en Duitsland merkelijke invloed gehad op de mannen van het Reveil.

En ook het dichterlijke, dat bij deze opwekking in het oog lopend is, moet deels verklaard worden uit de toekomst-verwachtingen te dier tijde en deels daaruit, dat het een dichter tot vader en een dichter tot voornaamste woordvoerder had. Het is echter een zielkundig en historisch feit, dat de levende verwachting van de toekomst des Heeren poëzie in hart en leven schept. Bilderdijk wordt thans algemeen erkend als de geestelijke vader van het Reveil. Met de stukken is aan te tonen, dat hij zelfs voorloper en wegberieder der Afscheiding is.

Daarom wensen we vluchtig een blik op diens toekomst-verwachtingen te slaan, om vervolgens bij Da Costa en een rij van zijn volgelingen stil te staan.

Willem Bilderdijk was een genie van de eerste rang; groot op elk gebied. In het grote *Gedenkboek*, uitgegeven in 1906, wordt hij door bekwame mannen van alle zijden in zijn grootheid beschouwd. Het is zeer te bejammere[n], dat hij daarin ook niet in zijn theologische betekenis is voorgesteld, want in deze hoedanigheid heeft hij misschien de meest verreichende betekenis gehad. Hij had nooit in de theologie gestudeerd aan de hogeschool, maar des te meer uit zijn Bijbel. Voeg daarbij, dat zijn aard, beginsel en juridische studie hem verboden de profetie te vergeestelijken en ge zoudt niet anders kunnen verwachten, dan dat geheel zijn theologie chiliastisch gekleurd was.

Als theologant kan hij nergens beter bij vergeleken worden dan bij Jung Stilling, die zelf ook in de eerste jaren der 19de eeuw veel invloed heeft gehad op het godsdienstig leven der hogere kringen in Nederland. Bilderdijk beschouwde de ganse wereldgeschiedenis als een voorbereiding voor de komst en het Koninkrijk des Heeren.

Voor al in zijn dagen, zag hij alles zich voorbereiden voor de "nieuwe heerschappij." Nauwkeurig lette hij op de tekenen der tijden. Hij zag tekenen, waar geen ander sterfeling ze ooit zag

of zien zou. Zo was, om slechts één voorbeeld te noemen, het vervangen van den naam Israël bij de Joden voor den naam van Juda hem een teken, dat Silo spoedig komen zou. En hierin heeft hij het misschien niet zo ver mis, want de vijgeboom is aan het botten. De grote afval was volgens hem met de Franse Revolutie begonnen en snel rijpende. In de geleerdheid zijner dagen zag hij het antichristendom gesystematiseerd. Daarom durfde hij uit vrees voor de besmetting van de gruwelen des heidendoms zijn kleine Lodewijk geen latijn laten leren. "Geloof mij," zo schreef hij Da Costa, "ik beef voor geleerdheid, zoals de zaken thans gesteld zijn." De sombere bard werd zeer vrolijk in de Heere, als hij bemerkte, dat de aandacht meer op de Openbaring gevestigd werd en dat men meer algemeen op de tekenen des tijds begon te letten. En het verheugde hem zeer, dat zijn geliefde Da Costa de toekomst van Christus "zo heerlijk gevat" had. Hij achtte nog maar weinig christenen rijp voor dit "heerlijk uitzicht," wegens de valse methode in de uitlegging der profetie: de vergeestelijking. Deze was volgens hem vernietiging van de profetie.

Hoe speculatief Bilderdijk ook aangelegd was, in deze dingen was hij zeer nuchter en vreesde hij iets te zullen leren buiten het Woord des Heeren om. Laten we ons geen doorzicht in de futuriteit aanmatigen, schreef hij Da Costa, die hij meermalen vermaande tot kalmte en voorzichtigheid ten aanzien van de aanstaande dingen.

Bilderdijk was door en door kind der hope en des verlangens. Reeds zeer vroeg was hem de op handen zijnde toekomst des Heeren geen blote verstandsbespiegeling, maar een blijde hoop, die hem staande hield in het lijden gedurende de dagen zijner ballingschap. In zijn voorrede voor het tweede deel zijner brieven en opstellen schrijft Da Costa: "Die verwachting, steeds meer bestemd en ontwikkeld, vervulde (sedert de dagen der ballingschap) de meeste zijner Christelijke dichtstukken, bezielde hem in zijn zo lang en op zo velerlei wijze gevoerde strijd tegen de afval en logen zijner eeuw."

Deze verwachting leidde hem ook steeds meer tot onderzoek der profetie. Hij heeft ons ook een uittreksel over de Openbaring nagelaten. Het is middelijkerwijs aan zijn verwachting van de komst en het Koninkrijk van Israëls Messias te danken, dat hij in Gods hand het middel werd tot bekeering van Da Costa en Capadose. De orthodoxe Joden stonden volgens hem diep schuldig, doch op verre na zo schuldig niet als de afvallige christenen zijns tijds. Hij beminde het volk der joden om 's Heeren wil. Luister hoe hij van Israëls toekomst zingt:

"De Leeuw van Juda leeft, voert aarde- en hemelstaf
En nadert andermaal. Verbeidt Hem!
ja Hij nadert,
Waar 't ruim Megiddon reeds zijn
arenden vergadert,

Den bloedwalm riekend, die van 't
overgolfde dal
Der slachting wijd en zijd ten hemel
opgaan zal,
Wanneer zijn wrekende arm de Hei-
denen uit zal delgen,
In Israëls hoop hereent met de afge-
dwaalde telgen,
Betreurt uw tempel tot zolang nog,
treurt, ja treurt,
De sluier wordt u haast van 't aanzicht
afgescheurd."

Elders bezingt hij de komst des Heeren tot oprichting van het vrederijk aldus:

"Gij aarde hoort, ja hoort mij spellen!
't Beslissend ogenblik breekt in ver-
woesting uit.
Der eeuwen zwang're schoot in 't ba-
rensnoed aan 't zwellen,
Der eeuwen zwang're schoot ontsluit.
De Vorst der Vrede daalt, buigt neder!
Gij volken! Vorsten buigt en legt uw
scepters af!
't Is Jezus, dien gij wacht, gij hebt uw
Heiland weder,
O aarde, o mensdom, ja, knielt neder,
Hem is de roem, de kracht met aarde-
en hemelstaf!"

En op een andere plaats laat hij zich aldus over hetzelfde onderwerp horen:

"Deez' kleiklomp heeft weldra zijn
dwaalkring afgelopen;
De hemel neigt weer tot hereniging
met d' aard,
En schiet zich lachend uit door 't
nev'lig wolkgevaart.

De morgen naakt, de Zon der onge-
schapen waarheid
Breekt door en 't wijd Heelal door-
schemert van heur klaarheid.
't Godslasterlijk gewormt', dat in zijn
drekhoop wroet,
Verbergt het hoofd vergeefs bij d' aan-
braak van dien gloed.
Hij naakt, de Godmens naakt in 't
godd'lijk Alvermogen
Dat d' aarde krimpen doet voor d' op-
slag van zijn ogen,
Daar de adem van zijn borst gebergte
en rots versmelt,
En met de bliksemkracht heel 't aard-
rijk oversnelt,
Hij naakt, de Goël naakt, de hoop
waarop wij staren,
Om 't broed'rendom opnieuw aan 't
broed'rendom te paren,"
enz., enz.

Geheel het Reveil met al zijn verschil-
lende nuances school reeds in de
machtige persoonlijkheid van Bilder-
dijk. Zo gingen ook zijn toekomstver-
wachtingen over op zijn voornaamste
jonger Da Costa en door deze op ge-
heel het Reveil, waarvan de gunstige
invloeden nog heden ten dage in Ne-
derland gezien worden. Wij stappen
van deze grote chiliast af met het
woord van Bavinck: "Al de wensen
van zijn hart smolten saam in de bede:
'Kom, o Heiland, kom, o kom!'"

Wij zijn genoodzaakt iets langer bij Da
Costa stil te staan, daar deze alge-
meen als de voornaamste woordvoer-
der, de "profeet van het Reveil" er-
kend wordt.

Isaac Da Costa wordt nog veel te wei-
nig gekend als theoloog. Het gerefor-
meerde volk schijnt in de mening te
verkeren, dat hij eigenlijk niets meer
was dan een knap dichter en daarbij
een zeer vroom man.

Feit is echter dat Da Costa in zijn hart
voor alles theoloog was en dit ook zijn
wilde. Het dichten viel hem zwaar, en
ware 't niet geweest, dat het vurig ver-
langen naar Christus' komst hem
steeds in de ziel geblakerd had, zijn
naam zou als groot dichter hoogst-
waarschijnlijk nooit bekend geweest
zijn, want terecht is opgemerkt, dat
hij op zijn lier slechts één snaar had
en die telkens weer tokkelde. Deze
snaar nu was niet de godsdienst in het
algemeen; ook niet bloot de liefde tot
Christus, maar meer bepaald het
schrijnend heimwee naar "de dag der
glorie Gods." Een ieder die zijn gedich-
ten vanuit dat oogpunt wil lezen, zal
zien dat bijna zonder uitzondering elk
gedicht weer eindigt met het: Heere
Jezus kom! In een of andere vorm.
Gaan we dus niet zover als te bewe-
ren, dat deze heilsverwachting hem
tot dichter heeft gemaakt, wel menen
we veilig te mogen aannemen, dat
deze hoop hem tot zulk een enig zan-
ger gemaakt heeft. Men heeft aan Da
Costa's poëzie zeer weinig, indien men
hiervoor geen oog heeft.

Deze heilverwachting is na zijn beke-
ring de grondtoon van al zijne zangen.
Gelijk oud-Israëls psalmisten, roept
hij alle volkeren op, om zich voor te
bereiden voor de dag van Christus.

"Werpt, volk'ren! bij die naad'ring weg
Uw goôn van hout en steen,
Met opgedrongen waangezag,
En schijngerechtigheen,
Want brengen komt die Koning u
Gerechtigheid en vree!
Maar bij-, maar on-, maar wangeloof
En waanverlichting wee!"

Elders weer:

"En verwacht het heil van Hem!
Groten, kleinen, zondaars, volken.
In dat kraken Zijner wolken
Dreigt een oordeel, roept een stem.
Dat Hem alles hulde geve,
Hymnen brenge, knieën buig!
Hem de Rechter, d' aarde beve!
Hem, de Koning, d' aarde juich!"

Wij "lauwe westerlingen" kunnen ons haast geen voorstelling vormen van het vurig verlangen naar de komst van de Vredevorst, zoals we dit bij deze zone Abrahams aantreffen. Wij laten hier ter kenschetsing van deze trouwe getuige nog een enkel woord volgen:

"Bespoedig, grote God! dien heilrijkste aller dagen!
Almachtige! Gij die de tijden kunt vertragen
Of haasten, met één zwaai dier ongeziene hand,
Die heel de wereld in beweging houdt en band.
Wij leven in de hoop op Uw beloftenissen!
Wij kwijnen van verlangst naar 't godsricht, dat wij missen!
Laat het vuur zich spoeden, dat onze

ogen zich verzaden,
(Indien het zijn kan) aan Uw schoonheid, dat we ons baden
In 't licht, dat uitgaat van Uw aangezicht, o God!"

Velen zullen geneigd zijn dergelijke taal bloot te beschouwen als dichtelijke stemmingen of de droom ener verhitte verbeelding; maar wij vinden deze verwachtingen niet alleen in zijn gedichten, doch in al zijn opstellen, brochures en bijbellezingen. Zijn gehele levensbeschouwing was chiliastisch en wel op grond van Gods beloften. En ook hier droeg deze plant weer de uitnemendste vruchten.

Evenals hijzelf dit van Bilderdijk getuigt, is ook deze hoop hemzelf tot een voortdurende, bezielende prikkel geweest, om te getuigen van het Lam, dat geslacht is en wederkomen zal en tegen het antichristendom zijner dagen. Aan hem is ten volle bewaarheid het woord der Schrift: wie de Heere verwachten, zullen de kracht vernieuwen. Want met een zwak lichaam en vele zorgen heeft hij onverdroten gezwoged en gestreden op velerlei gebied.

De moderne hoogleraar Van Gilse prees Da Costa daarin, dat hij eenmaal de Bijbel als Gods Woord erkennende, nu ook de toekomst van Christus met gloed verkondigde. Deze leer toch, zei hij, ofschoon voor ons modernen een ongerijmdheid, wordt schier op elke bladzijde der Schrift verkondigd, zodat het een grote lichtzinnig-

heid is haar voorbij te gaan en dan toch te beweren, dat men een bijbelgelovig Christen is.

Door de toekomstverwachtingen van Da Costa wordt ons vierderlei verklaard in zijn persoon en leven.

Allereerst zijn bijna dwepende liefde voor Bilderdijk. Hij kende de gebreken van Bilderdijk beter dan diens vijanden, maar in weerwil daarvan heeft hij hem liefgehad met een liefde, die zelden haar weerga vindt. Veelal meent men, dat deze liefde alleen te verklaren is uit algemene geloofs- en geestes-verwantschap, waardoor Bilderdijk de geestelijke vader van Da Costa genaamd kon worden. Doch deze gemeenschap des geloofs verklaart nog niet ten volle zijn verering van Bilderdijk. Er bestond tussen deze twee, wat bij ons hedendaags Christendom maar al te zeer ontbreekt: de gemeenschap der hoop. In beginsel bestaat deze natuurlijk bij alle gelovigen; in de volle werkelijkheid maar zeer zelden. Da Costa zag overal de profetie veronachtzaamd, bij Bilderdijk vond hij haar ijverig onderzocht. Onbegrepen werd zijn kwijnend verlangen naar de dag der glorie, zijn geestelijke vader vond ook hierin al zijn troost en kracht. Beiden hielden ze zich vast overtuigd van in de toekomst des Heeren "de ware sleutel aller wereldgeschiedenissen zowel als die der gewijde voorzeggingen van Oud en Nieuw Testament te bezitten." Beide waren ze vurig chiliast. Zo dan is het de gelijkheid van beider toe-

komst-verwachtingen, welke Da Costa zo innig verbond aan Bilderdijk en zijn werken.

Ten tweede verstaan we door Da Costa's toekomst-verwachtingen het eigenaardig en profetisch karakter van zijn pennevruchten. Hij was een eenling in gans Nederland. Velen van zijn godsdienstige tijdgenoten verachtten de profetie als duister, doch hij sloeg er acht op als op een licht, schijnende in een duistere plaats. Nederland heeft nog nooit met zijn Da Costa afgerekend; heeft hem niet weerlegd noch zijn boodschap aangenomen. Wij achten Da Costa onweerlegbaar en het werkje van Ds. H. Hoekstra levert daarvoor weer een vernieuwd bewijs. Want deze predikant (die geroemd is door Dr. H. H. Kuyper, Ds. Sikkels en Ds. Doekes als een prediker van het volle Woord en machtig in de Schriften) had als Nederlands anti-chiliast toch allereerst en allermeeft zijn landgenoot Da Costa moeten aanvallen en uit het zadel lichten. Maar wat doet hij? Wanneer hij aan Da Costa toekomt, dan horen we niets dan lof op Da Costa en zijn chiliesme, dat eindigt met deze woorden: "Wij kunnen eerlijk betuigen: indien wij ooit chiliast zouden kunnen worden, dan zou Da Costa het ons maken. Ieder, die zijn Bijbellezingen kent, weet dat ze op menige plaats zijn als een snoer van fonkelende edelgesteenten."

En ten derde kunnen we alleen bij het licht dezer verwachting Da Costa's houding verstaan en althans ten

dele billijken, die hij heeft ingenomen bij de zogenaamde adresbeweging. Het is bekend, dat hij zich van de ondertekening onthield, toen de zeven Haagse heren in een tweetal adressen aandrongen op handhaving van de Formulieren. Deze handelwijze van Da Costa heeft zeer bevreesd en is op zeer verschillende wijze verklaard. Men heeft het geweten aan zijn koppigheid, zijn medisch standpunt of ook wel zijn gebrek aan echte gereformeerdheid. Maar, naar het ons voorkomt, is niet één dezer verklaringen, noch zijn ze tezamen genomen, steekhoudend. Het anders wel prettig lezend proefschrift van Dr. Oosterhof over Da Costa als polemist, heeft over dit punt niet het minste licht ontstoken. Wie de werken van Da Costa leest, bespeurt van dit telkens weer dienstdoend medisch standpunt zo goed als niets en van zijn ongereformeerdheid nog minder. Zeker, Da Costa had enig bezwaar tegen de Formulieren. Waarom het te ontveinzen? Ze waren voor hem geen volledige uitdrukking der ganse waarheid, daar ze zo goed als geheel zwijgen van de ingeving, de historie als grondslag van het dogma, de eeuwige generatie des Zoons, de leer der toekomst en der onvervulde profetie. Inzonderheid dit laatste echter woog zeer zwaar bij hem, want hij wilde juist, dat de leer der toekomst des Heeren in zijn tijd ontwikkeld zou worden. Wij zijn overtuigd, dat de eigenlijke oorzaak van Da Costa's houding ligt in zijn toekomstverwachting. Hij verwachtte van niets of

niemand enig heil voor kerk, staat en maatschappij dan van de persoonlijke tegenwoordigheid van Christus Zelf. Blijkens zijn "*Rekenschap van Gevoelens*" meende hij, op jeugdige leeftijd, de genezing van het bestaande kwaad in kerk en theologie grotendeels te moeten zoeken in terugkeer tot een vroegere toestand, maar sinds 1843 zag hij die genezing alleen denkbaar in de weg van voortgang naar een nieuwe, van God beloofde, uitkomst. Eertijds stelde hij het oude tegen het nieuwe, nu gaf hem juist het nieuwe de wapenen in de hand tegen het oude. Wat hij met deze uitkomst en met dit nieuwe bedoelt, is ieder, die hem kent, ten volle duidelijk. Hij stelde niet zoals zijn vrienden de Kerk, maar het Koninkrijk op de voorgrond.

Ds. Oosterhof zegt op blz. 256 van zijn proefschrift: "Zijn uitzien naar de *ecclesia gloriae* (d.i. verheerlijkte kerk) doet weldadig aan. De vraag mag evenwel gesteld, of hem de heerlijke verwachting aangaande de toekomst der kerk niet te veel vrede deed hebben met de tegenwoordige verhoudingen. De abnormale toestand werd voor hem bijna iets onvermijdelijks, we zouden haast zeggen, iets normaals!" Deze geleerde toont, zijn lijvige studie ten spijt, al bitter weinig van Da Costa te begrijpen, want deze vraag ook maar te stellen is een miskennis van de man, die vanaf het jaar 1822, toen hij zijn "*Bezwaren*" als een "brandraket wierp in het vijandelijk leger," tot aan zijn laatste snik met heldenmoed heeft gestreden en geworsteld tegen de geest der

eeuw. Terecht zong Beets van hem, dat hij een hart bezat, "dat een verterend aandeel nam in al wat onze tijden baren." Maar hij is niet in de fout vervallen van in het kerkelijk leven om te wroeten, alsof daardoor het normale in deze zondige bedeling bewerkstelligd zou kunnen worden.

En ten vierde kunnen we uit Da Costa's chiasmie mede verklaren zijn verhouding tegenover de Scheiding. Evenzeer als zijn vrienden, Groen en de Clercq, heeft Da Costa ogenblikken gekend, waarin hij sterk neigde tot de Afscheiding. Naar de gescheidenen ging zijn hart altoos uit, mede doordien zijn vrienden, Scholte, Wormser en Van Hall, daarbij behoorden. Maar er was iets dat de volle geestesverwantschap tussen de Scheiding en Da Costa in de weg stond. Het hinderde hem ten zeerste, dat de uitgeworpen en verdrukte gelovigen in vele gevallen meer hingen aan de Formulieren dan aan het Woord, en bovenal dat ze niet zelden met meer heimwee terugzagen naar het verleden dan wel met vreugdevol verlangen blikten naar de toekomstige Verlosser. Zo niet de enige, dan was dit toch mede de voornaamste reden, waarom hij zich niet bij hen aansloot. Zo sterk als de Messiaanse heilsverwachting bij hem was, zo zwak vond hij deze in de kringen der Gescheidenen. En evenals later zijn leerling, H. P. Scholten, kon hij eigenlijk niemand geheel rechtzinnig noemen, die niet leefde bij de toekomst des Heeren. Zo zien we dan dat bijna al het kenmerkende van Da Cos-

ta is te herleiden tot zijn chiliastische levensbeschouwing.

Voor zoover wij weten, is de moderne hoogleraar Scholten de enige geweest, die Da Costa is aangevallen over zijn chiasmie. Dit tekent alweer. Temeer daar Scholte zelf toestemt:

- a) Dat ook de Profeten een politiek-theocratische herstelling en hereniging van geheel Israël, d.i. van de twaalf stammen onder een Vorst uit Davids huis verwachten;
- b) Dat ook Johannes deze voorstelling had, toen hij de Openbaring schreef, maar dat deze Apostel het later beter heeft leren inzien, dat dit alles in geestelijke zin moet opgevat worden.

Hiermee heeft hij een bijbelgelovige genoegzame grond onder de voeten geschoven voor de leer van de duizendjarige regering van Christus op aarde. Da Costa bleef hem het antwoord niet schuldig. In zijn *"Bedenkingen tegen het Synodale plan ener nieuwe Nederduitse bijbelvertaling van het Nieuwe Testament"* brengt hij het door Scholten tegen hem te berde gebrachte ter sprake. Deze had hem o. a. beschuldigd van ongereformeerd te zijn, daar de Helvetische geloofsbelijdenis gewag maakt van Joodse dromerijen.

Hij herinnert zijn tegenstander er aan,

- a) dat op de Synode van Dordt, 1618-'19, mannen als Alsted en Bisterveld de leer dezer joodse dromen waren toegedaan, zonder daarom als ongereformeerd buitengesloten te zijn;

b) dat het chiliasme destijds nog geen voorwerp van opzettelijk onderzoek geweest was, deswege niet in de Formulieren is opgenomen en dus noch veroordeeld noch erkend wordt.

In korte trekken moet thans nog iets gezegd van enkele invloedrijke mannen, in wie de invloed van Bilderdijk en Da Costa is te bespeuren.

Abraham Capadose moet hier het eerst genoemd. Met zijn vriend Da Costa had deze Israëliet door middel van Bilderdijk's onderwijs de Beloofde der Vaders leren kennen en had ook terzelfder tijd met hem het Sacrament des Doops ontvangen. Hij wordt beschouwd als de vader van het Nederlandse Zondagsschoolwezen en van de jodenzending. Het verhaal zijner bekering is in alle Europese talen vertaald. Hij schreef onderscheidene werkjes over de laatste dingen: *Overdenking over Israëls' Roeping en Toekomst; Rome en Jeruzalem; De Hoop der Uitredding; Zijn hand is niet verkort; De grote Verdrukking aanstaande*, en andere.

Willem de Clercq was de improvisator van het Reveil. Deze begaafde en liefelijke Johannes-gestalte is door Dr. A. Pierson de Melanchton van Da Costa genoemd. Hij heeft een veel diepere blik in Da Costa's ziel geslagen dan de overigens zo scherpzinnige Groen. Hij stond ongeveer in dezelfde verhouding tot de Scheiding als Da Costa. In zijn *Dagboek* laat hij zich over de Scheiding uit, want deze liet zijn teder en diepgevoelig gemoed niet met

rust. Benevens de redenen, die Da Costa er van terug hielden, liet ook Kohlbrügge hier zijn invloed ten ongunste van de Scheiding gelden. Hij deelde Da Costa's verwachtingen.

J. H. Koenen was een rechtsgeleerde van verbazingwekkende geleerdheid. Gelijk de meeste mannen van het Reveil, was ook hij dichter, terwijl ook hij veel getheologiseerd heeft. Hij was een tijdlang met Da Costa een van de redacteuren van het tijdschrift: *De Nederlandsche Stemmen*. Hij schreef een rijke en schone levensbeschrijving van zijn vriend, en al diens opstellen gaf hij uit in twee delen. Zijn werk over de *Joden in Nederland* is de voornaamste bron over dat onderwerp. Hij deelde in de verwachting van zijn vriend en verschilde slechts op één punt met hem, nl. de wijze van strijdvoeren.

J. F. Schimscheimer is de man, die ons de bijbellezingen van Da Costa bezorgd heeft. Hij was geen man van hoge stand, maar van buitengewone aanleg. Door zelfoefening bracht hij het zo ver, dat hij ongeveer al de talen van Europa kende. Tien jaren aaneen gaf hij een weekblaadje uit tegen het Modernisme. Teneinde de Schrift te leren kennen, schreef hij haar twee keer geheel over. In zijn *Levensbericht* van Da Costa deelt hij ons mee, dat hij van deze niets anders meedeelde, dan wat hijzelf beaamde. Nu heeft hij in elk deel ons veel medegedeeld van Da Costa's chiliasme. Derhalve besluiten wij daaruit, dat hij dit alles beaamde. Er was een deel van den geest van Da Costa op hem gevallen.

G. Groen Van Prinsterer. Van deze voortreffelijke man hebben we niet kunnen vinden of hij in elk opzicht, of in hoofdzaak, de toekomstverwachtingen van Da Costa deelde. Wel weten we, dat hij zich bezig hield met de Openbaring van Johannes. Zijn nuchtere geest is zelfs nog aan 't maken van berekeningen gegaan. Van *J. A. Wormser* moeten we bij gebrek aan bronnen hetzelfde getuigen. Uit beider brieven blijkt wel, dat ze leefden bij de toekomst des Heeren, en overzulks mede in het licht der eeuwigheid. Ze waren beide de warmste vrienden van Da Costa, zodat we in elk geval veilig mogen aannemen, dat ze hem zijn chiliasme niet hebben kwalijk genomen of dit als zinledige dweperij beschouwd hebben. Overigens waren ze geesten van heel ander slag dan Da Costa.

Onder de predikanten, die door Da Costa werden beïnvloed ten aanzien van de dingen der toekomst, mag wel het eerst genoemd:

C. C. Callenbach, predikant te Nijkerk. Hij was eigenlijk nog kwekeling van Bilderdijk en was als student reeds een waardig evangelie-verkondiger. Hij was een warm vriend van Da Costa en sloot zich van heler harte aan bij het Reveil. Hij werd vergeleken bij de maan, die de oosterzonnegloed van Da Costa in liefelijke stralen terugkaatste. Hij was een ijverig onderzoeker der Profeten en schreef een werkje over de *Wederkomst des Heeren* en een ander over *De Toekomst der Joden*, die hem genoegzaam

doen kennen als volbloed geestverwant van Da Costa.

H. P. Scholte, de welbekende stichter van Pella, Iowa, kan nog tot de school van Bilderdijk gerekend worden. Dr. Wagenaar noemt hem in zijn proefschrift over het Reveil en de Afscheiding terecht discipel van Bilderdijk en vriend van Da Costa. Al de trekken van Bilderdijk en Da Costa vinden we in Scholte weerkaatst. Hij was een man van geest en aanleg, en een dapper held, die scherpe pijlen in zijn koker droeg. Het is Wormser in het allerminst niet gelukt, ons deze zeldzame man te doen kennen, en wel om de eenvoudige reden, dat Scholte, gelijk Da Costa, in het chiliasme een eigen levensbeschouwing bezat, die hem telkens weder noopte, om zijn eigen leven te leiden. Hiervoor heeft de schrijver het oog niet geopend gehad.

L. J. van Rhijn was geen geleerd maar een zeer geliefd prediker dier dagen. Groen en Da Costa hoorden hem gaarne. In het jaar 1852 schreef de laatste aan Groen: "Van Rhijn heeft het wel gezegd: Voor de christen is er geen vraag van voor- of achterwaarts, maar van hemelwaarts." Dit woord kentekent de gehele man. Hij vertaalde kort voor zijn sterven nog een *Beknopte Bijbelse Eschatologie* van K. Rohr, waaruit blijkt, dat hij staat onder de beademing van het chiliastisch Reveil. Vanzelf moet niet uit het oog worden verloren, dat chiliasten als Stilling, Hess, Menken, Haas, Hentzepeter en anderen ook hun invloed lieten gelden.

J. de Liefde was een zeer vruchtbaar schrijver voor het volk en de jeugd. Hij muntte uit in alles. Hij was een knap schrijver, dichter, componist, redeenaar, polemist, geschiedkundige en wat niet al. Hij schreef een werkje tegen *Richting en Leven* van A. Pierson, waarin hij uit laat komen, dat het Modernisme zijn ontstaan te danken heeft aan het gebrek aan een levende hoop. Hij was Dacostiaan en verwachtte vurig de komst des Heeren tot opname der Zijnen de Heer tegevoet in de lucht en tot oprichting van Zijn vrede-rijk. Toen hij zich eerst in Amsterdam liet horen, zei Da Costa van hem: "Een profeet is in ons midden opgestaan."

Dr. C. Schwartz heeft jaren in Nederland gewerkt als zendeling onder Israël. Hij noemde Da Costa zijn "dierbare stam- en geestverwant". Hij heeft met woord en pen onverpoosd gearbeid in verschillende landen aan het heil van Israël. Hij schreef zijn artikelen in het Duits voor de *Heraut*, terwijl Looman ze overzette in het hollands. Hij schreef een werk over de Profetie en een Voorrede voor het werk van Geurs over Israël's toekomst.

W. Jamieson, predikant bij de episcopale kerk, verklaarde aan het graf van Da Costa meer verschuldigd te zijn aan hem dan aan enig mens op aarde. Hij deelde in zijn heilsverwachtingen. Hetzelfde kan ook gezegd van *TheWall*, de jodenzendeling der episcopale kerk en zijn boezemvriend *Pierre Chevallier* en de jodenzendeling *Pauli* en *Ds. R. Engels* van Nie-

wolda, die in een adres bij de Synode aandrong op handhaving van de kenmerkende leerstukken in de geest van Da Costa. Zie ook J. C. Rullman, *Reveil en Afscheiding*.

L. Tinholt was kind van het Reveil, leerling van Da Costa en werd bij zijn graf genoemd "gereformeerd in hart en nieren." Hij was begaafd met een helder hoofd, een rijke geest en hij bezat een veelomvattende kennis op haast elk gebied van wetenschap. Het was hem steeds een eer en vreugde, om de smaad te dragen voor zijn verwachting en prediking van het Koninkrijk Gods in bedoelde zin.

J. Ph. van der Land was ettelijke jaren predikant te Rotterdam. In zijn jeugd had hij de bijbellezingen van Da Costa trouw gevolgd en had daardoor een diepe blik ontvangen in het profetisch karakter en de samenhang der H. Schrift. Hij lette nauw op de tekenen des tijds, verwachtte de wederkomst des Heeren en getuigde steeds moedig tegen de afval van God en Zijn Woord. Gelijk voor alle chiliasten, hing ook voor hem het herstel van Israël ten nauwste samen met alle andere grote vraagstukken dezer wereld. Hij zag, dat zolang Jeruzalem in smaad ter neder ligt, Rome met haar dochters, of wilt ge, Babylon, zal bloeien.

J. P. Hasebroek, de dichter en schrijver van *Waarheid en Dromen*, noemde zichzelf zoon van Calvijn en kind van het Reveil. Hij stond onder de bekoring van Stilling, Bilderdijk en Da Costa. Meermalen heeft hij het toekomstig vrede-rijk heerlijk bezongen.

Ten Kate, de dichter, beschouwde zichzelf ook als behorende tot de school van Bilderdijk en Da Costa. Hij was ijverig onderzoeker der profetie, heeft schone verzen op het toekomstig rijk des vredes gemaakt en staat ook bekend als een voorstander van het chiliasme.

J. J. Le Roy, predikant van Oude Tonge, was een van de weinig rechtzinnige leraars dier dagen. Van Oosterzee noemt hem "de beroemden Kantiaan," dewijl hij in sommige opzichten volgeling van deze was en veel over hem geschreven had. Hij leverde menig degelijk werk ten bate van het Reveil. Hij onderzocht tegen het einde van zijn leven de profetie meer dan de filosofie. Hij schreef: *Beschouwing der Voorzeggingen des Ouden en Nieuwen Testaments, betreffende het nog Toekomstige*. Vervolgens nog een werk over de *Openbaring van Johannes*. In beide doet hij zich kennen als een volbloed chiliast.

H. W. Witteveen kan juist niet gezegd worden tot het Reveil te behoren, doch hij mag hier vrij genoemd, omdat hij geheel doordrongen was van de geest dier godsdienstige herleving. Hij schreef, zong en preekte een chiliasme, dat lang niet matig kan heten, zoals men dat in dit verband gewoonlijk bedoelt. Dat het hem niet tot een ijdel dromer heeft gemaakt, kunnen de vele zendelingen getuigen, die hij van zijn Erbarmelo, zoals hij Ermelo geliefde te noemen, heeft uitgezonden tot aan de einden des aardrijks.

Zelfs mannen van grote geleerdheid hebben de weldadige invloed van deze herleving ondervonden. Wij noemen hier allereerst:

Dr. J. J. Van Oosterzee. Zelf schrijft hij hierover in zijn *Dagboek*, "Wat men noemt *de Theologie van het Reveil* oefende ook op mij een merkbare, in eigen en veler schatting, niet ongezegende invloed." Van Oosterzee wordt door Kuyper ergens een man van tien talenten genoemd. Met name Da Costa heeft veel invloed op hem uitgeoefend. In zijn *Iets over Da Costa* zegt hij "dat deze dichterlijke dilettant-theoloog nu en dan meer van de heerlijke harmonieën der Schrift gezien en aan 't licht gebracht heeft dan menig geleerde van beroep, zo grijs als het stof zijner boeken." Blijkens zijn *Dogmatiek en zijn Christologie des Nieuwen Verbonds* deelde hij ten volle het chiliasme van Da Costa. De Engelse en Amerikaanse chiliasten beroepen zich gaarne op Van Oosterzee, "the great Dutch Theologian."

Dr. J. I. Doedes was jarenlang vriend en ambtgenoot van Van Oosterzee, van wie hij ook een korte levensbeschrijving gaf. Zij gaven te zamen gedurende vele jaren de *Jaarboeken voor de Wetenschappelijke Theologie* uit, terwijl ze later vele stukken schreven in de *Nieuwe Jaarboeken*. Dr. Doedes was een wakker kampioen tegen het Modernisme. Zijn logica is onwederstandelijk. In het buitenland staat hij gunstig bekend om zijne kritische studiën en zijne beknopte Hermeneutiek. In zijn beoordeling van de

Geloofsbelijdenis bestrijdt hij, op grond van Op. 20, de ene algemene opstanding. Meermalen stelt men het voor alsof alleen de dichterlijke geesten in een Millennium geloven, doch hier hebben we een zeer nuchtere, koele en kritische geleerde, die, gelijk menig andere, het aanneemt, en wel op grond van Gods onfeilbaar Woord. *Dr. D. Chantepie De La Saussaye, Sr.* Zeer groot is ook de invloed van Da Costa geweest op de Vader der Ethische School. Zijn eerste geschrift, in het frans gesteld, was feitelijk geheel geïnspireerd door Da Costa en handelde over de toekomst der Joden. Hij heeft jarenlang als een slagvaardig held het Modernisme bestreden. Hij was de voornaamste schrijver in *Ernst en Vrede*, het orgaan der Ethischen. In het jaar 1868 trok hij door Nederland om een viertal lezingen te houden over de toekomst: *Israëls Roeeping; De Messias; Het Wereldrijk en de Antichrist; Het Duizendjarig Rijk*. Uit de laatste leerrijke voordracht halen we deze uitdrukking: "Het is toch niet twijfelachtig, dat, evenals de apostolische, zo ook de vervolgde heidenkerk in de eerste drie eeuwen, ja ook nog later, ook nog na het ophouden der vervolging, chiliast was."

Dr. N. Beets is meermalen genoemd de prediker van het Reveil. Hij was een verdienstelijk dichter en onnavolgbaar proza schrijver. Door zijn stichtelijke lectuur heeft hij in die dagen veel invloed ten goede uitgeoefend. Hij was een van de redenaars aan het graf van Da Costa en sprak daar o.a. als volgt: "Rust zacht, vri-

ge zoon van het Oosten, bezielde zanger, ootmoedige belijder, weemoedige strijder, geduldige lijder, getrouwe getuige van Jezus Christus, de Gekruiste!" In het algemeen valt wel van hem te zeggen dat hij geestverwant van Da Costa was, doch het is moeilijk te ontdekken in hoeverre hij de leer van liet duizendjarig rijk was toegedaan. Zijn irenische natuur deed hem zeer vrezen voor uitersten.

P. Hugenholtz. Van Oosterzee noemt hem in zijn levensboek de eerbiedwaardige collega P. H. Hugenholtz, met wie hij in Rotterdam de last des daags en de hitte gedragen heeft. Zijn geschrift over *De Tekenen der Tijden* doet hem kennen als een chiliast, die moede is van al het kerkelijk geharrewar en smachtend uitziet naar de zalige toekomst des Heeren.

Dr. J. J. Toorenenbergen kwam ook een tijdlang op het Rusland in de avondgezelschappen van Da Costa. Later werd hij medewerker aan het tijdschrift *Ernst en Vrede*, het orgaan der Ethischen. Hij was echter meer zuiver gereformeerd dan de andere Ethischen. Hij was een man van omvangrijke wetenschap. Blijkens zijn *Handboek der Christelijke Geloofsleer* is hij chiliast in dezelfde zin als Da Costa en geheel het Reveil.

Dr. J. H. Gunning, Jr. was een diepzinnig geleerde onder het jongere geslacht van het Reveil. Wat hem in zijn Da Costa, zoals hij deze noemde, het meest aantrok was, dat deze de toekomst des Heeren steeds met gloed verkondigde. Zelf heeft hij deze tot de prijs van zijn wetenschappelijke roem

moedig in woord en geschrift, van kansel en kathedraal, voor meer dan een halve eeuw verkondigd. Hij was een man des gebeds en ging veelal onbegrepen en als een vreemdeling op aarde het leven door. Kerkherstel was volgens hem ondenkbaar, vandaar zijn vurige strijd tegen Groen en Kuyper. Hij geloofde dat het Millennium zeer nabij was. De sterk chiliastische levensbeschouwing laat een verrassend licht vallen op de anders raadselachtige persoonlijkheid van Gunning. Er kwam van hem geen werk van de pers, of deze beschouwing straalde er in door. Zijn werkje over *de Prediking van de Toekomst des Heeren* is goud waard. In zijn *Blikken in de Openbaring* treedt zijn chiasmisme het helderst te voorschijn. Door de invloed van Chantepie De La Saussave en Gunning draagt de ganse Ethische richting een chiasmistisch tintje.

Dr. J. H. L. Roozemeyer was een dankbaar en voortreffelijk leerling van de voor hem onvergetelijke Chantepie De La Saussave. Hij was of is een zeer geliefd prediker in de Herv. Kerk. Als knap theoloog heeft hij zich doen kennen in zijn verklaring van het Evangelie van Mattheüs, en in zijn Leesboek over *het Christelijk Geloof*. Blijkens dit laatste werk is het chiasmisme ook voor hem "geen aardsgezinde dromerij."

Dr. J. H. Gunning, JHz. is evenals zijn vader J. H. Gunning, Jr. een zeer merkwaardig en betekenisvol man in de tegenwoordige kerk van Nederland. Hij heeft juist een benoeming ontvangen als evangelist voor de ontwikkel-

den. Hij is een man van even brede als gezonde blik; een zeer geliefd prediker en schrijver. Zijn orgaan, *Pniël*, telt vele lezers. Hij schreef levensbeschrijvingen van Budding en Witteveen; zijn volksverklaringen van enkele bijbelboeken zijn niet alleen in Nederland, maar ook in ons midden wel bekend. Zijn verklaring van de Openbaring van Johannes achten we een van de besten, zo niet het beste, in de nederlandse taal.

Verder noemen we hier nog de volgende namen als bekende voorstanders van het chiasmisme in het oude vaderland:

T. M. Looman kan nog tot de jongeren van liet Reveil gerekend worden. Alhoewel geen theoloog van professie, heeft hij toch meer verricht op het gebied der godgeleerdheid dan menig godgeleerde van naam. Zijn verdiensten op meer dan één gebied zijn in weinig woorden niet weer te geven. Het chiasmisme was ook voor hem geen bijzaak maar een onmisbaar element in zijn levensbeschouwing. Dit kan ons niet verwonderen, want bij zijn schriftverklaring ging hij uit van de letterlijke verklaring. Hij laat zich hierover aldus uit: "De letterlijke zin is die, welke onmiddellijk blijkt uit de woorden der Heilige Schrift, in hun eigenlijke betekenis. Om letterlijk te lezen moet de zin waar zijn, d.i. hij moet noch met de samenhang noch met enige andere onbetwistbaar klare zin strijden. Hieruit kunnen wij besluiten: 1) dat elke plaats in de Schrift noodwendig een letterlijke zin

heeft. Luther zegt: "De letterlijke zin der Heilige Schrift is geheel de grondslag van ons geloof; het enige, dat stand houdt in rampen en aanvechting. 2) Deze zin kan niet verkeerd zijn, omdat het die is, welke de heilige schrijver onmiddellijk in het verstand van de lezer wil overbrengen, die welke uit zijn woorden, naar de wetten der redekunst verstaan, voortvloeit. 3) De letterlijke zin, als zijnde die, welke uit de eigenlijke betekenis der uitdrukkingen, naar de eis van het taalgebruik en redeverband voortvloeit, kan gewoonlijk met zekerheid gekend worden; en is die bewezen, dan heeft hij kracht van bewijs."

M. S. Bromet was een Jood, die in 1855 gedoopt werd. Hij schreef onderscheidene en zeer leerzame werkjes over de laatste dingen, waaronder het meest bekend zijn: *De Wederkomst en de Regering van de Heere Jezus Christus; Kort Overzicht van enige Gelijkenissen des Heeren; De Eerste Opstanding in verband met de Wederkomst des Heeren; Het Nationaal Herstel en de Bekering van Israël; De Toekomstige Heerlijkheden*. Dit laatste werkje kunnen we voor de studie der laatste dingen niet genoeg aanbevelen. Het bestaat uit 75 kernachtige vragen en antwoorden.

E. Gerdes, de bekende dichter van "Er ruist langs de wolken" en schrijver van meer dan 200 kinderboekjes. Hij was een discipel van Ds. Johan De Liefde en evenals deze sprak en schreef hij veel over de zalige toekomst des Heeren tot opname Zijner Gemeente in de lucht en tot vestiging

van het duizendjarig vreedrijk. Zijn chiliasme heeft hem niet onvruchtbaar gelaten.

I. Esser, de welbekende zendingsvriend en straatprediker. Hij heeft veel smaad om Christus' wil verdragen. Door zijn vrijmoedig getuigenis van de Zaligmaker dwong hij zelfs de spotter Multatuli en de Anarchist Domela Nieuwenhuis grote eerbied af. De laatste noemt hem "een man, die men de eer moet geven, dat hij een gelovige was van de echte stempel." Esser heeft zijn best gedaan Domela Nieuwenhuis te bekeren. Kuyper schreef eens in *De Standaards* "Groen Van Prinsterer dweept met Esser en was zo kinderlijk blij als Esser eens weer bij hem kwam en met hem bad." Hij verdiepte zich veel in de profetie, en hield zich inzonderheid bezig met de toekomst des Heeren. Hij gaf een tijdschrift *Maranatha* uit. Verder schreef hij een uitnemende *Verklaring van de Openbaring en Het Lot der Joodse Natie*. In zijn *Straatprediking* verhaalt hij ons zijn wederwaardigheden als straatprediker.

W. Van Oosterwijk Bruin wordt ook beschouwd als een van de jongeren van het Reveil. Hij was als vader der Nederlandse Jongelingsverenigingen en als redacteur der *Jongelingsbode* welbekend. Ook leverde hij meermalen bijdragen voor de *Heraut*. Door zijn werken over het Reveil: *Uit de Dagen van het Reveil* en *Het Reveil in Nederland* is hij een van de autoriteiten betreffende deze godsdienstige herleving in Nederland. Wie zijn werken leest, kan zich dra overtuigen, dat

hij geheel doordrongen was van de geest van Bilderdijk en Da Costa. Ook bij hem staat meer het toekomstig Koninkrijk op de voorgrond dan de tegenwoordige kerk. Ook bij hem vindt men het dichtertelijke, dat heel het Reveil kenmerkte. Hij schreef tal van schone verzen.

A. J. Hoogenbirk is in de Gereformeerde kringen een der weinig in leven zijnde mannen in wie het Reveil nog nawerkt. Hij is een man van brede kennis, de Johan De Liefde van onze tijd. Hij is jarenlang met *J. A. Wormser* de redacteur geweest van het geïllustreerde tijdschrift *Excelsior*. In de *Heraut* schrijft hij steeds de stukken voor kinderen. Uit zijn tijdschrift alsmede uit zijn stuk getiteld *Parousia* in *Om de Kunst*, blijkt genoegzaam, dat hij chiliast is.

J. A. Wormser, de zoon van de oude Wormser, die zo warm bevriend was met Groen en Da Costa. Hij is pas overleden. Hij was een voortreffelijk schrijver over theologische onderwerpen. Hij was mede-redacteur van *Excelsior*. Zijn verklaring van de Openbaring van Johannes is een zeer lezenswaardig werkje over het laatste bijbelboek. Hij leert het chiliasme,

hoewel in verzachte en enigszins veranderde vorm.

Ziedaar, een wolk van getuigen, die steeds tot de voortreffelijkste mannen van de nederlandse kerkgeschiedenis zullen blijven behoren. Iemand kan niet anders dan het zich een eer rekenen, om met zijn chiliasme in gezelschap van zulke mannen gevonden te worden.

Intussen is het voorzeker zeer opmerkelijk, dat nu de innig-religieuze geest van het Reveil daar te lande bij de dag meer zoek raakt, en er geklaagd wordt over de veruitwendiging der kerken, ook het chiliasme weer in kwijnende toestand verkeert, of zich terugtrekt tot secten. Ds. H. Hoekstra zou hiervan misschien zeggen, dat dit thans zo geen bodem meer heeft, waarin het tieren kan. Men kan zich althans ook hier weder overtuigen dat het chiliasme niet tiert in een onvruchtbare bodem, alsmede dat het niet zulke slechte vruchten voortbrengt. Passen we dan de Bijbelse regel hier toe, dat een boom aan zijn vruchten gekend wordt, dan mogen we vrij getuigen dat deze boom goed is.

Nederlands Bijbelstudie Contactdag

**zaterdag 26 september 1998, 10.00 uur in 't Poshuis, Munnikenweg 58,
't Harde**

met als onderwerp

Het profetische werk van Christus

Gelegen aan de bosrand en de markt, op loopafstand van het winkelcentrum Snelweg A28 Amersfoort-Zwolle; Afrit 't Harde, 1e weg links; 4e weg rechts

Bijbelstudie-weekend voor jongeren

Beste jongere,

Nog even en het is weer zover. We gaan wederom naar "de Bron" in Dalfsen om een weekend te genieten van het Woord van God, verkondigd door br. Ab Klein Haneveld. Dit weekend, voor jongeren van 18 t/m 30 jaar, is van vrijdag 20 t/m zondag 22 november 1998. Voor paren geldt, dat als een van de partners in de leeftijdsgroep valt, zij beiden welkom zijn, uiteraard inclusief hun eventuele kinderen. De deelnameprijs is dit jaar fl. 139, per persoon. Voor kinderen zijn er andere prijzen.

Het onderwerp is dit jaar:

Het Plan Der Eeuwen

Iedereen wordt op vrijdagavond tussen 19:00 en 20:00 uur verwacht. Om 20:00 uur gaan we van start met zingen en een korte inleidende Bijbelstudie door br. Klaas Boersma. Op zaterdagmorgen en avond en op zondagmorgen en middag is br. Ab aan het woord. Zaterdagmiddag is er niets georganiseerd, maar er is genoeg te doen in Dalfsen en omgeving. Op zondagmiddag om 16:30 uur hopen we fris en opgewekt weer naar huis te gaan.

Lijkt dit je wat, dan kun je je bij mij opgeven (uiterlijk 1 november), dan stuur ik daarna een bevestiging. Heb je financiële of andere problemen met betrekking tot dit weekend, dan kun je met mij contact opnemen.

In Christus verbonden,

Margriet de Bruin.

Margriet de Bruin-Boersma, Jongemastraat 49, 8701 JC Bolsward

Tel.: 0515-572919

Klaas Boersma, P. Schuurmanstraat 6, 8701 CX Bolsward

Tel/fax. 0515-573468

Postbank 5567669 / Rabobank 308747046 t.n.v. NBC Bolsward

K.v.K. Harderwijk S035470

Agenda

Bijbelstudies o.l.v. Ab Klein Haneveld worden D.V. en onder voorbehoud gehouden in de volgende plaatsen:

ALKMAAR donderdag 1/15/29 okt,
12/26 nov, 10 dec, 19:45 uur;
"Delta", Noorderkade 50
De brief aan de Romeinen

AMSTERDAM zaterdag 17 okt,
14 nov, 12 dec, 15:00 uur;
Postjesweg 150

BEVERWIJK zondag 11 okt, 6 dec,
10:00 uur; B.H.K.-gebouw,
Groenelaan 74

BOLSWARD woensdag 7/21 okt,
4/18 nov, 2/16 dec, 20:00 uur;
Gebouw Petra,
Burg. Praamsmalaan 18A
De Gemeente in het O.T.

BOLSWARD zondag 8 nov,
9:30 uur;
Gebouw Petra,
Burg. Praamsmalaan 18A

DRACHTEN donderdag 8/22 okt,
5/19 nov, 3/17 dec, 20:00 uur;
Rode Kruis gebouw,
De Geeuw 31
De brieven van Johannes

DRACHTEN zondag 27 sep, 20 dec,
14:00 uur; Rode Kruis gebouw,
De Geeuw 31

EINDHOVEN woensdag 30 sep,
14/28 okt, 25 nov, 9 dec, 20:00 uur;
Emmaüskerk, Barriereweg

EMMEN maandag 5/19 okt,
2/16/30 nov, 14 dec, 19:30 uur;
Ichthuskerk, Walstraat 21
De brief aan de Filippenzen

<p>'t HARDE zaterdag 26 sep, 28 nov, 10:00 uur; 't Poshuis, Munnikenweg 58 Nederlands Bijbelstudie Contactdag</p>
--

HARMELEN maandag 28 sep,
12/26 okt, 9/23 nov, 7 dec,
20:00 uur; H.I. -gebouw,
Willem Alexanderlaan 1
De profetieën van Ezechiël

LEERDAM zondag 4/18 okt, 1/15/29
nov, 13 dec, 10:00 uur; West-End,
v Gentsstraat t/o nr. 19

NIEUWLEUSEN zondag 25 okt,
20 dec, 19:30 uur;
Chr. Mavo De Rank

OLDEBROEK dinsdag 29 sep,
13/27 okt, 10/24 nov, 8 dec,
20:00 uur; Stationsweg 43
Johannes over Jezus

OLDEBROEK zondag 4/18 okt,
1/15/29 nov, 13 dec, 17:30 uur;
L.H.N.O., Van Sytzamalaan 3

SCHEVENINGEN dinsdag 6/20 okt,
3/17 nov, 1/15 dec, 20:00 uur;
W.O.S., Badhuisstraat 175
De 2e brief aan Timotheüs

URK vrijdag 9/23 okt, 6/20 nov, 4/18
dec, 20:00 uur; Kantine v.d. Lee,
Schulpengat 2
De 1e brief aan Timotheüs

VROOMSHOOP vrijdag 2/16/30 okt,
13/27 nov, 11 dec, 20:00 uur;
't Flierpark, Bevert 2a
Verhandelingen in Handelingen

Geliefde lezer,

N.a.v. de vele positieve reacties op en nabestellingen van het artikel over de gemeente in onze vorige editie, publiceren wij hierbij een gelijksoortig artikel van mijn grootvader. Dan hoort u het ook eens van een ander.....!

De aflevering van de serie van Ds. Bultema behandelt het chiliasme binnen het Reveil in Nederland. Bultema beschouwt de dingen weliswaar vanuit een traditioneel kerkelijke achtergrond, die de mijne niet is, maar demonstreert niettemin hoe de waarheid aangaande de wederkomst van Christus bekend en beleden werd juist ondanks het bestaan van dikwijls zeer hoge kerkelijke muren! Ik weet dat niet elke lezer hierin is geïnteresseerd, maar ook dat velen met een achtergrond als die van Bultema deze uiteenzetting hogelijk waarderen. Het leek mij beter deze aflevering compleet te publiceren, vandaar deze dikke editie. Terwijl ik dit schrijf is broer Han weer opgenomen voor een operatie aan zijn nog steeds gebroken onderkaak en wordt zijn zoon Seth bestraald als afsluiting van zijn behandeling. Beiden hebben goede hoop en zijn dankbaar voor elke blij van medeleven.

Tot slot wijs ik de jongeren op ons jaarlijkse jongeren-weekend en allen op de opening van het nieuwe "seizoen" middels de komende Contactdag met een uitermate belangrijk onderwerp.

U groetend mede namens Han en in de hoop u spoedig te ontmoeten in de naam van onze Heer en Heiland verblijven wij,

Ab Klein Haneveld

Nederlands Bijbelstudie Centrum

Nederlands Bijbelstudie Cassettes

Nederlands Bijbelstudie Conferenties

Nederlands Bijbelstudie Contactdagen

Nederlands Bijbelstudie Circulaire

is een uitgave van

Nederlands Bijbelstudie Centrum

Correspondentieadres
Benny Goodmanstraat 40
1311 RA Almere
telefoon 036-5362976
fax 036-5468644

Postbank 5567669
Rabobank 308747046
ten name van
Nederlands Bijbelstudie Centrum
Pater Schuurmanstraat 6
8701 CX Bolsward

Samenstelling en redactie
Ab & Han Klein Haneveld

Vormgeving
Han Klein Haneveld